

Ahıska'dan İstanbul'a: Bir Osmanlı Âlimi Abdullah el-Ahıskavî'de İnsan ve Şehrin Rolü

From Akhisqa to İstanbul: The Role of People and City in an Ottoman Scholar Abdullah al-Akhisqavî

İbrahim Halil Ayten

Millî Eğitim Bakanlığı
i.halilaytn17@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5383-8259

Ayten, İbrahim Halil. "Ahıska'dan İstanbul'a: Bir Osmanlı Âlimi Abdullah el-Ahıskavî'de İnsan ve Şehrin Rolü". *İnşa* 2 (Nisan/April 2024): sayfa/pp. 48–93

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11118486>

Ahıska'dan İstanbul'a: Bir Osmanlı Âlimi Abdullah el-Ahıskavî'de İnsan ve Şehrin Rolü

Öz: 18. yüzyıl Osmanlı bilginlerinden Ziyâüddîn Abdullah el-Ahıskavî (ö. 1218/1803) Revâmîzu'l-a'yân fî merâmîzi'l-uhûd ve'l-ezmân adlı ansiklopedik eserinin otobiyografi kısmında kendi hayatını insanlar ve şehirler üzerinden detaylıca anlatmıştır. Hayatının çocukluk yılları, eğitim öğretim ve tedris dönemi, evliliği, hac yolculuğu gibi çeşitli evrelerini mercek altına alan Ahıskavî uğradığı şehirleri kronolojik olarak anlatmış ve bu şehirlerle olan ilişkisine insan unsurunu ekleyerek kendi inşa serüvenini/tarihini kaleme almıştır. Bu makalede öncelikle düşünürün kısa biyografisine yer verilecek, sonrasında ise şehir ve insanların söz konusu serüvendeki rolü incelenecektir. Bu kapsamda onun doğduğu bölge ve ailesi hakkında kısa bilgi verilmekte, hayatının üç farklı evresinin şehir ve insan unsuruyla ilişkisi aydınlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Abdullah el-Ahıskavî, insan ve şehir, otobiyografi, İstanbul, Ahıska, ilimler tarihi.

From Akhisqa to İstanbul: The Role of People and City in an Ottoman Scholar Abdullah al-Akhisqavî

Abstract: Ziya Al-Dîn Abdullah al-Akhisqavî (d. 1218/1803), one of the 18th century Ottoman scholars, described his own life in detail through people and cities in the autobiography part of his encyclopedic work Revâmîzu'l-a'yân fî merâmîzi'l-uhûd ve'l-ezmân. Analyzing various stages of his life such as his childhood, education and training period, marriage, pilgrimage, Akhisqavî chronologically described the cities he visited; he wrote his own construction adventure/history by adding the human element to his relationship with these cities. This article will first give a brief biography of the scholar and then examine the role of the city and people in this adventure. In this context, brief information about his birthplace and family is given, and the relationship between the city and the human element is illuminated in three different phases of his life.

Keywords: Abdullah al-Akhisqavî, people and city, autobiography, İstanbul, Akhisqa, history of sciences.

Giriş

Şehir inşa eden insan olduğu gibi onu tanıtan ve onun tarihini yazan da insandır. İnsan ortaya koyduğu eserler (mimari, kitaplar, belgeler, potre-resim-minyatür vd.) ile onun tarihini anlatan veya ona dair bilgiler veren temel unsurları da inşa etmiştir. Kitaplar veya belgelerin metinleri müstakil veya kısmî olarak şehir dair yoğun bilgilere yer vermekle birlikte onların yazma nüshaları da şehir ve dahi insana dair önemli ipuçları vermektedir.¹ Öyle ki bazen bu yazmalardaki bilgiler insanın veya şehrin tarihine dair tüm sis perdelerini aralayacak noktaya erişebilmektedir. Yine bazı eserler doğrudan şehre mercek tutarak (şehir tarihi kitapları, seyahatnameler vd.) şehrin ve kısmen de insanın tarihine yer vermiş; bir kısım eserler ise insana mercek tutarak (biyografik ve otobiyografik eserler, tarih kitapları vd.) insanın ve kısmen de olsa şehrin tarihine değinmiştir.

18. yüzyıl Osmanlı ülkesinde aklî ve naklî ilimlerde çalışmalarıyla önemli binler arasında yer alan Ziyâüddîn Abdullah el-Ahîskavî'nin (ö. 1218/1803) *Revâmîzu'l-a'yân fi mezâmîri'l uhûd ve'l-izmân*² adlı ansiklopedik ve biyogra-

¹ Yazma nüshalardan şehir tarihine dair nasıl istifade edilir sorusunun cevabı için bk. İhsan Fazlıoğlu, "Şehir Tarihi Çalışmalarında Yazma Eserlerden Nasıl İstifade Edilebilir?", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/6 (2005), 517-526.

² Abdullah el-Ahîskavî bu eserini iki kez kaleme almıştır. Eserin telifine dair ilk süreci 35 yaşında iken Edirne'de başlatmış, Saraybosna'da 1181/1768 yılında yoğunlaşmıştır. İlk iki cildini 2 Recep 1186'de (29 Eylül 1772) ve diğer ciltleriyle beraber eserin tamamını ise 45 yaşında iken İstanbul'da Büyük Ayasofya Medresesi'nde müderrisliği yıllarında (20-29) Zilhicce 1191 (20-27 Ocak 1778) tarihinde salı günü tamamlamıştır. Eserini "muhtasar" olarak ikinci kez tekrar kaleme alan Ahîskavî çalışmasını 29 Şevvâl 1204 (17 Temmuz 1790) tarihinde pazartesi günü İstanbul-Kadıköy'de tamamlamıştır. Ancak daha sonraki süreçte Safer 1208 (Eylül 1793) tarihinden sonra nüsha kenarlarına notlar eklemek suretiyle eseri tekrar güncellemiştir. Bu eser toplamda bir mukaddime (fatiha), üç râmiz ve bir hâtîme olmak üzere her biri birer cilde tekâbü'l eden beş ana bölümden (cild) oluşmaktadır. Eserin biri müellif hattı olan iki farklı nüshası vardır (Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583/1-5, Esad Efendi nr. 2127, 2128). Onun otobiyografisi de müellif hattı nüshası olan Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583/3'te vr. 368a-373b arasında, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi nr. 2127'de ise vr. 641b-644a arasındadır. Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583/3'teki müellif hattı nüshasına göre Ahîskavî otobiyografisinin de ilk halini Receb 1190 (17 Ağustos 1776) tarihinde 44 yaşında kaleme almıştır. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi nr. 2127 nüshasına göre ise eserini "muhtasar" olarak ikinci defa telif etmesi dolayısıyla Ahîskavî, 29 Şevvâl 1204 (17 Temmuz 1790) tarihinde 58 yaşında otobiyografisini de tekrar yazmış ve ilerleyen yıllarda Safer 1208 (Eylül 1793) tarihine yani 62 yaşına kadar otobiyografisini güncellemeye devam etmiştir. Bk. Abdullah el-Ahîskavî, *Revâmîzu'l-a'yân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 583/5), 325b, 373b; (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2127), 644a, 688b; Ayten İbrahim Halil Ayten, "Geçmiş ve Gelecek Arasında 'Ben': Abdullah el-Ahîskavî'nin Otobiyografisi" *Ceride* 1/1 (Haziran/June 2023), 81-82; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. A. Fikri Yavuz – İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, 1972-75), 1/265-268.

fik eseri ve onun yazma nüshaları³ da bu minvalde önemli bir yere sahiptir. Abdullah el-Ahıskavî bu eserinde, otobiyografisini/terceme-i hâlini müstakil bir bölüm altında işlemiştir. Ahıskavî bu bölümde babasının kısa biyografisini, kendisinin doğumu ve çocukluk dönemini (hicretleri, anne ve babasının vefatı, buhran dönemi, çektiği sıkıntıları), tahsil dönemi (hocaları, okuduğu eserler, aldığı icazetler, ilmi silsilesi) ve tedris dönemini, çeşitli gerekçeler ile gerçekleştirdiği seyahatlerini, aile üyelerini ve eserlerini detaylıca anlatmıştır.

Daha önce, Abdullah el-Ahıskavî veya onun eserleri hakkında Osmanlı'da ve modern dönemde birçok çalışma yapılmıştır.⁴ Onun otobiyografisi hakkında tarafımızdan kaleme alınan bir makale çalışması da yapılmıştır.⁵ Bu makalede Ahıskavî'nin kendi dilinden anlattığı tüm serüveni ortaya konmuş, onun üzerinde etkin olan insanlar ve şehirlere sadece atıflar yapılmış ancak insan ve şehrin onun tarihindeki/biyografisindeki rolü üzerine konuşulmamıştır.

Bu makalede insanın ve şehrin tarihini, Abdullah el-Ahıskavî özelinde; onun aldığı *Revâmîzu'l-a'yân* adlı ansiklopedik eserinin biyografi cildinde yer alan otobiyografisi çerçevesinde işlemeye, insan ve şehrin onun ilim ve düşünce ge-

³ Örneğin bu eserin yazma nüshalarındaki ferağ ve derkenar kayıtları onun nerede(şehir) ve ne zaman ne yaptığına dair kısmî bilgiler sunmaktadır. Bk. Abdullah el-Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 583/5), 325b, 373b; (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2127), 644a, 688b.

⁴ Bk. Akifzâde Abdürrahim Efendi, *Kitâbü'l-Mecmû' fi'l-meşhûdi ve'l-mesmû* (İstanbul: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, 2527), 63a-64a; Ali Emiri, *Mir'âtu'l-fevâid fi terâcimi meşâhiri Âmid*, ed. İbrahim Çapak, haz. Günay Kut vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 2/89-91; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. A. Fikri Yavuz – İsmail Özen, (İstanbul: Meral Yayınevi, 1972-75), 1/265-268; Bağdatlı İsmâil Paşa, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl 'alâ Keşfi'z-zunûn*, nşr. Kilisli Muallim Rifat – Şerefeddin Yaltkaya, (İstanbul, 1945-47), 1/173, 356, 584, 585; 2/414, 423, 468; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin esmâ ü'l-mü'elliğin ve âsârü'l-musannifin*, cilt 1 nşr. Kilisli Muallim Rifat – İbnülemin Mahmud Kemal; cilt 2 nşr. İbnülemin Mahmud Kemal – Avni Aktuç, (İstanbul 1951-55), 1/487; Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur Supplementband*, (Leiden: E.J. Brill, 1937-42), 2/674; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'elliğin: Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*, cilt 1-15, (Dımaşk: 1376-81/1957-61), 1/109; Cahit Baltacı, "Abdullah Ahıskavî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/80-81; Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim: Riyazi İlimler* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1997), 1/103-105; Betül Can, "16.-19. Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinin Otobiyografileri ve İcazetnâmeleri Işığında Osmanlı Medrese Eğitiminde Araçların Yeri", *Osmanlı'da Ulûm-i Arabiyye*, ed. Ali Bulut vd. (İstanbul: İSAR Yayınları, 2021), 451-452; İbrahim Halil Ayten, "İlhanlılar'dan Osmanlı'ya er-Risâletü'ş-Şemsiyye Geleneği ve Osmanlı'da Şemsiyye Okumaları", *Osmanlı'da İlm-i Mantık ve Münâzara*, ed. Mehmet Özturan vd. (İstanbul: İSAR Yayınları, 2021), 126.

⁵ Ayten, "Geçmiş ve Gelecek Arasında 'Ben': Abdullah el-Ahıskavî'nin Otobiyografisi", 64-128.

leneğindeki kendilik inşasında nasıl bir rol aldığını irdelemeye çalışacağız. Bu minvalde makalede önce Ahıskavî'nin/insanın tarihine (kısa biyografisine), akabinde bu kısa tarihinin konumuz merkezinde detaylarına yer verilecektir.

Abdullah el-Ahıskavî'nin Hayatı ve Eserleri

Abdullah el-Ahıskavî 1144/1732 tarihinde Ahıska'nın Uzğür kasabasının Urpala/Orpala köyünde doğmuştur. Lakabı Ziyâüddîn'dir. Abdullah el-Ahıskavî'nin babası Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah ed-Dağıştânî ve annesi ise Rebia binti (Çekuczâde) Ali et-Türkî olup, Ahıskavî bu ailenin dünyaya gelen tek erkek çocuğudur. Ahıskavî'nin kendisi dışında kendisinden iki yaş büyük Ayşe adında bir de ablası vardır.⁶ İlk eğitimini, gittiği köylerde imamlık yapan babası Muhammed Dağıştânî'den alan Abdullah el-Ahıskavî, Orpala'da babasını himaye eden Kethuda Kulu'nun vefatı üzerine babasıyla birlikte Ahılkelek'e zorunlu göç etmiş ve burada bir sene kadar kalmıştır. Acem diyarından kaynaklı fitne ve kargaşanın artmasıyla Tiflis ve civarındaki bölgelerde meydana gelen olaylar ve Osmanlı-Safevî savaşı nedeniyle babası onları Şam'a (Dımaşk-Salihyye) götürmüştür. Burada iki sene kalan Ahıskavî, Sultan Selim Cami'nin yanında bulunan Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin kabrinin yakınında bir evde oturmuştur.⁷ Kendi ifadesiyle Dımaşk'ta kaldığı dönemde de ihtilaller, bölgenin batısından gelen sıkıntılar ve bunun dışında türlü tehlikeler ve musibetler peşlerini bırakmamış ve buradan tekrar vatanlarına (Orpala) dönmüşlerdir.⁸ Buradaki yıllarında ailesiyle birlikte Vezir Yusuf b. İshâk Paşa et-Tiflîsî'nin (ö. 1156/1743 (?)) himayesi altında uzun bir müddet yaşamışlardır. Hicrî 1150'li yılların başında hacca giden babası hac dönüşünde meydana gelen ani bir hastalık sebebiyle 1153/1741 yılında vefat etmiş ve Ahıskavî ilk dayanağını kaybetmiştir. Ancak Vezir Yusuf b. İshâk Paşa, tam olmasa da babalarının eksikliğini kendilerine göstermemiş ölünceye değin onlara sahip çıkmıştır.⁹ Vezir Yusuf Paşa'nın vefatıyla birlikte Ahıskavî, annesi

⁶ Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2127), 639b; (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 583/3), 369a; Ayten, "Geçmiş ve Gelecek Arasında 'Ben': Abdullah el-Ahıskavî'nin Otobiyografisi", 89-90.

⁷ Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2127), 639b; (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 583/3), 369b.

⁸ Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 583/3), 369b.

⁹ Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 583/3), 369b-370a.

ve ablasının radikal kararları sebebiyle kısa bir buhran dönemi geçirmiştir.¹⁰

Bu yıllardan sonra uzun yıllar sürecek olan ilim tahsil hayatı (1164/1750-Rebîülevvel 1175/Ekim1761) başlamıştır. Bu amaçla aşağıda detaylıca anlatılacak olan birçok şehir dolaşmıştır. Bu şehirlerde ders aldığı hocaları arasında İsmail b. Muhammed eş-Şîrvânî el-Berküşâdî, Fâzıl Camdâr (Câmendâr), es-Seb'atü's-Seyyâre ve Küçük Ahmedzâde Ebu Bekr b. Ahmed el-Âmidî, Hâfız Osman el-Âmidî, Ali b. Sun'ullâh el-Âmidî ve es-Seyyid eş-Şerîf Ömer el-Âmidî (Buzcuzâde/Bozcuzâde Ömer b. Hüseyin el-Câmidî el-Âmidî), Abdüsselâm el-Erzincânî, Seyyid Ali el-Mısrî, el-Kârî Muhammed es-Sinobî bulunur.¹¹ Bu hocalardan dil ilimleri, kıraat, fıkıh, fıkıh usûlü, hadis ve hadis usûlü, tefsir, kelim (usûlü'd-dîn) ve aklî ilimlere (hikmet, mantık) dair çeşitli alanlarda dersler almıştır. Rebîülevvel 1175 (Ekim 1761) tarihinden sonra Abdullah el-Ahıskavî tedris hayatına atılmış ve başta İstanbul ve Saraybosna'daki bazı medreselerde müderrislik ve cami müteveli heyeti üyeliği yapmıştır.¹² Bu dönemlerde devletin bazı önemli isimleriyle irtibatını devam ettirmiş ve onların referansı ile çeşitli medreselere atanmıştır. İstanbul'da Fâtih Camii, Küçük Ayasofya Camii, Sultan Bayezid Camii, Küçük Ayasofya Camii yakınında bulunan Dârulhadis, Büyük Ayasofya Medresesi, Dâru'l-kütüb (Ayasofya Kütüphanesi), Valide Sultan Camii (Yeni Valide Camii) ve Büyük Ayasofya Camii'nde dersler vermiştir. Daha sonra Receb 1180'te (Ocak 1767) İstanbul'dan Saraybosna'ya giden Ahıskavî orada bir müddet kalmıştır. Aşağıda bu dönemlere ve kurumlara şehir ve insanı merkeze alarak detaylıca değineceğiz.

Ahıskavî Saraybosna'daki yıllarından sonra hakkında bir kitap dahi yazacak kadar hayatında önemli bir rol oynayan hac yolculuğuna çıkmıştır. Cemâziyelülâ 1182'de (Eylül 1768) başlayan bu yolculuğu esnasında birçok şehri ve bazı önemli simalarını da ziyaret ederek oraya dair kısa anlatılara yer vermiştir.

Hac dönüşü İstanbul'a yerleşerek burada yine çeşitli cami ve medreselerde dersler vermeye devam etmiştir. Burada aile hayatına da atılmaya karar veren Abdullah el-Ahıskavî kendi memleketinden olan Zeyneb binti Hüseyin

¹⁰ Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yan* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 583/3), 370a-370b. Ayten, "Geçmiş ve Gelecek Arasında 'Ben': Abdullah el-Ahıskavî'nin Otobiyografisi", 94.

¹¹ Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yan* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 583/3), 370b; (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2127), 642a-b.

¹² Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yan* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2127), 643a

el-Gürcî (ö. 1206/1792) ile ve Şâbân 1195'te (Ağustos 1781) evlenmiştir. Bu evlilikten önce Muhammed ve Fatıma adında biri kız diğeri erkek ikiz çocukları (1196/1182) daha sonra ise İshak (Rebûlâhîr 1200/Şubat 1786), Yakup (29 Ramazan 1203/11-12 Haziran 1789) ve Yusuf (2 Şâbân 1206/26 Mart 1792) adında çocukları olmuştur. Ancak Ahîskavî önce iki ikiz çocuklarını (1197/1783), daha sonra ise oğlu Yusuf'u kaybetmiş (Zilkâde 1206/Haziran 1792) ve çocuklarından sadece İshak ve Yakup kalmıştır. Ahîskavî, oğlu Yusuf'un vefatını çok geçmeden (bir hafta sonra) eşi Zeynep'i de kaybetmiştir (Zilkâde 1206/Haziran 1792). Zeynep'in vefatından sonra çocukları çok küçük olmasına rağmen bir daha evlenmemiştir. Muhtemelen sonradan Müslüman olan Azize adlı cariyesi eliyle onların bakımlarını yapmıştır. Abdullah el-Ahîskavî 5 Safer 1218'de (27 Mayıs 1803) İstanbul'da vefat etmiş olup kabri Akifzâde'nin belirttiğine göre Kadıköy'de Kuyubaşı civarındaki Ayrılıkçeşmesi'ndeki mezarlıktadır.¹³

Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisindeki birçok coğrafyasını ve şehirlerini ilmi gayeye matuf olarak dolaşan Abdullah el-Ahîskavî, tahsil ve tedris faaliyetlerinin yanında telif çalışmalarını da ihmal etmemiş; dil ilimleri (sarf-nahiv-meânî-bedî', arûz), dini ilimler (kelam, ahlak, fıkıh, hadis) ve aklî ilimler (tıb, mantık, antropoloji, astronomi, biyoloji, kimya, coğrafya, tarih ve biyografi vb.) alanında eserler kaleme almıştır. Revâmîzu'l-a 'yân adlı eserinin telifine kadar olan eserlerinin tamamının telif dönemlerini bizzat kendisi belirtmiş ve tespitlerimize göre meşhur ansiklopedik eseri Revâmîzu'l-a 'yân, meşhur mantık eseri İsbâgüci'nin şerhi Mebâhicü'l-ihvân fî beyân kavâidi'l-mizân, Câmiü'l-fusûl fî'l-ilmeyi'l-furû' ve'l-usûl, Mirkâtü't-Tarîkati'l-Muhammediyye ve merdâtü's-şerî'ati'l-Ahmediyye, Akrabu'l-Mesâlik fi mâ 'rifeti'l-menâsik ve Risâle fî Beyâni mâ yeteallaku bi'l-musâfir (Risâle fî Hakkî'l-musâfir) adlı eserleri günümüze ulaşmıştır. Ahîskavî'nin tespit edebildiğimiz tüm eserleri şunlardır:¹⁴

* Câmiü'l-kavâid ve şâmilü'l-fevâid,

* Buğyetü's-sâil fi-mâ yehtâcu ileyhi mine'l-mesâil,

¹³ Akifzâde, *Kitâbü'l-Mecmû*, 63b. Bursalı Mehmet Tahir ve Cahit Baltacı'nın verdiği bilgiye göre ise kabri Karacaahmet Mezarlığı'nda Söğütluçeşme civarındadır (Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/266; Cahit Baltacı, "Abdullah Ahîskavî", 1/80-81). Mezar taşının yeri henüz tam olarak tespit edilememiştir. Detaylı inceleme neticesinde bulunabilir; ancak söz konusu mezarlığın hali hazırda çok atıl kılması, mezar taşlarının kırık olması ve mezarlık civarında günümüze kadar yapılan imar çalışmaları (yol ve benzeri) bu durumu zorlaştırmaktadır.

¹⁴ Ayten, "Geçmiş ve Gelecek Arasında 'Ben': Abdullah el-Ahîskavî'nin Otobiyografisi.", 89-90.

- * Câmiü'l-fusûl fi'l-ilmeyi'l-furû' ve'l-usûl (Risâle fi'l-usûl ve'l-furû')¹⁵,
- * Akrabu'l-Mesâlik fi ma'rifeti'l-menâsik¹⁶,
- * Zübdetü'l-işâre ilâ san'ateyi't-tıbbi ve'l-kıyâfe,
- * Mebâhicü'l-ihvân fi beyân kavâidi'l-mîzân / Şerhu'l-Îsâgûci,
- * Şerhu'r-Risâleti'ş-Şemsiyye,
- * Revâmîzu'l-a'yân fi merâmîzi'l-uhûdi ve'l-izmân¹⁷,
- * Muhtasarı Revâmîzi'l-a'yân¹⁸,
- * Mirkâtü't-Tarîkati'l-Muhammediyye ve merdâtü'ş-şerî'ati'l-Ahmediyye¹⁹,
- * Rumûzü'l-hakâyık ve künûzü'd-dekâyık,
- * Bedî'u'n-nizâm,
- * Levâmi'u'l-envâr,
- * Risâle fi Hakki'l-musâfir,
- * Risâle fi Beyâni mâ yeteallaku bi'l-musâfir.²⁰

Ahıskavî'nin hayatında oldukça etkili olan şehir seyahatleri ve onun burarlardaki faaliyetleri makalemizin asıl konusunu teşkil ettiğinden bu bölümde sadece Ahıskavî'nin hayatından kısaca bahsedilmiş, onun şehir ve insan anlatıları aşağıdaki bölümlere bırakılmıştır.

-
- ¹⁵ Ahıskavî, Câmiü'l-fusûl (Medine: Arif Hikmet Bey Kütüphanesi, (2) 80/217), 62a-76a, (müellif hattı); (İstanbul: İBB, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, 0607), 11b-18b.
- ¹⁶ Ahıskavî, Akrabu'l-Mesâlik (Medine: Arif Hikmet Bey Kütüphanesi, (3) 80/217), 83a-142b, (müellif hattı).
- ¹⁷ Ahıskavî, Revâmîzu'l-a'yân (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 583/1-5).
- ¹⁸ Ahıskavî, Revâmîzu'l-a'yân (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2127-2128). Tespitlerimize göre Süleymaniye Ktp., Esad Efendi koleksiyonundaki yazma nüshalar bu eserin nüshaları olmalıdır. Esad Efendi nr. 2127 ve Halet Efendi nr. 583 nüshalarında metinlerin ifade tarzları ve bazı ilaveler itibarıyla farklılıklar vardır. Daha detaylı bir inceleme ve karşılaştırmaya gerek duyulan her iki nüsha metinleri açısından kıyaslandığında Esad Efendi nr. 2127 nüshasındaki metin "muhtasar" görünmektedir. Nitekim Ahıskavî hocalarından aldığı icazetleri Halet Efendi nüshasında zikretmesine rağmen, Esad Efendi nüshasında zikretmemiştir. Esad Efendi nüshasının muhtasar olduğunun belki de en önemli kanıtı müellifin de bunu ifade eden açık ifadeler kullanmasıdır. O, Esad Efendi nüshasında Buzcuzâde Seyyid Ömer el-Âmîdi'den aldığı icazetin sureti hakkında açıklamalarda bulunmuş ancak icazetin suretine yer vermeyerek

وقد نقلتها عن خطه بتمامها تبركاً بها في النسخة الكبرى

(onun hattı olan icazeti tamamıyla, teberrüken en büyük nüshada naklettim)

şeklinde belirtmiştir. Dolayısıyla Halet Efendi nr. 583/1-5 nüshasının daha hacimli bir eseri (Revâmîzu'l-a'yân) ise ithiva ettiğini ve Esad Efendi nr. 2127-2128'deki nüshaların ise Muhtasarı Revâmîzi'l-a'yân adlı eserin nüshası olduğunu söyleyebiliriz.

- ¹⁹ Ahıskavî, Mirkâtü't-tarîkati'l-Muhammediyye (Medine: Arif Hikmet Bey Kütüphanesi, (1) 80/217), 2a-59b, (müellif hattı).
- ²⁰ Ahıskavî, Risâle fi Beyâni mâ yeteallaku bi'l-musâfir (Medine: Arif Hikmet Bey Kütüphanesi, (1) 80/217), 77a-80b, (müellif hattı).

Abdullah el-Ahıskavî’de Şehirlerin Rolü

Şehirler Ahıskavî’nin hayatında üç ayrı dönemin izlerini taşır: İlk çocukluk yıllarının tatlı hatırlarını saklayan memleketinin şehirleri; gençlik öncesi çocukluk yıllarında zorunlu göçlere sebep olan, sıkıntıların, talihsizliklerin ve buhran döneminin izlerini taşıyan şehirler; ilim tahsili sürecinde etkin rol oynayan şehirler (imâr); tedris sürecinde etkin olan şehirler (mâmur) ve aile hayatının anılarının taşıyan şehirler ile dinî-manevî yolculuk hatıralarının taşıyıcısı şehirler.

Otobiyografisine babasını anarak başlayan Ahıskavî, ona dair övgülerde bulunduktan sonra onun aslına/doğduğu coğrafyaya dair anlatıya yer vermiştir. Buna göre babası Lakziyyeli’dir. Bu bölge şimdilerde Dağıstan denen el-Lân ülkesinde bulunan Lakziye’dir. Doğduğu yer ise Âvâr nahiyesinin Huçûb köyüdür. Buranın ehli kendilerine has bir dili olan Türklere aittir. Bu anlatılarında Ahıskavî 18. yüzyılın yani kendi döneminin Lakziye’sini kısaca tanıtmaktadır. Daha sonra Muslihüddîn el-Lârî’nin *Mir’âtü’l-edvâr ve mirkâtu’l-ahbâr* adlı tarih eseri üzerinden Türk kavimlerinin bölgeyle ilişkisi bağlamında özetle tarihini işlemektedir. Oğuz’lardan başlayarak bölgede hâkim olan Türk boylarının yanında İslâm ile birlikte Emevîlerin ve İran kültürü ve siyasetinin bölgeye etkisini işlemiştir. Daha sonra konuyu kendi dönemine getiren Ahıskavî anlattığına göre hicrî 1040 tarihinin sonunda Mahmud Han hac yolculuğu için İstanbul’a da gelmiş ve orada Osmanlı sultanı Murad ile bir araya gelerek görüşmüşlerdir. Bunu takiben ondan sonra 1058 tarihinde Çerkez Savaşı’nda şehit düşen Korkmaz Han gelmiştir. Onun ölümüyle de birlikte kardeşi Cılındır Han kendi dönemlerine kadar yönetimi devralmıştır (vali). Tam olarak bu açıklamalarından sonra Ahıskavî bölgeyi babasının hayatıyla ilişkilendirerek babasının kısa biyografisine yer vermiştir.²¹ Şöyle ki:

“İşte bu diyarın nahiyelerinden biri olan Âvâr nahiyesi ve onun köylerinden biri de vardır ki Huçûp denilmektedir. Babamın doğumu da burada olmuştur.”

Edata “kim var idi biz burada yok iken”²² der gibi Ahıska’nın ve özellikle de babası Dağıstânî’nin doğduğu bölgesinin kendi dönemine kadar gelen tarihi-

²¹ Ahıskavî, *Revâmîzu’l-a’yân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 583/3), 368a-369a.

²² Bu tabiri ve vermek istediği mesajı anlamak için bk. Cemal Kafadar, “Ben ve başkaları: On Yedinci Yüzyıl İstanbul’unda Bir Dervişin Güncesi ve Osmanlı Edebiyatında Birinci Ağızdan Anlatılar”, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken* (İstanbul: Metis, 2010).

ni özetle anlatır. Böyle bir söylemde bulunmamıza sebep olan husus şudur ki, Ahıskavî bölgenin baştan itibaren kısa tarihini de otobiyografisinde/kendi tarihinde zikretmektedir. Üstelik bu anlatının hemen arkasına babasının biyografisini bağlamış, ondan sonra da kendi serüvenine yer vermiştir. Dolayısıyla bu hiyerarşik anlatı gerçekten de “kim var idi biz burada yok iken” in bir cevabı niteliğindedir.

Daha sonra babasının hayatına ve onunla ilgili anılarına değinen Ahıskavî babasını himaye eden ve ona sahip çıkan şehir ve insanlarına değinmiştir. Babası (Dağıstânî) çocukluk yıllarında gittiği hac yolculuğu sonrasında Huçûp'a babasıyla dönmemiş ve aynı coğrafyada bulunan Ahıska'ya gitmiştir. Babasının bu sürecini Ahıskavî şöyle anlatmaktadır:

“(Babam burada) Kabe'yi ziyaret edip, haccın menâsikini tamamladıktan sonra oradan ayrılarak Gürcistan ülkesinin başkenti olan Akıska/Ahışa'ya döndü. Orada kendisine Ahmed b. Şah Hüseyin denen alim ve fakih meşhur bir zat vardı. Ve kendisi bu diyarda Kelimecî Efendi diye tanınırdı.”

Burada tanıştığı Kelimecî Efendi onun ilmi ve faziletini takdir etmiştir. Bundan dolayı onun vatanına dönmesine mâni olmuştur. Ahıska halkına ve oranın ileri gelenleriyle tanıştırmıştır. Buranın zenginlerinden olan Kethudâ Kulu'nun (Abd Kethudâ) dikkatini çeken Muhammed ed-Dağıstânî, Kethudâ Kulu'nun himayesiyle oğlu Abdullah el-Ahıskavî'nin de doğduğu köy olan Urpala/Orpala'ya giderek yeni bir hayata başlamıştır. Burada kendisine imamlık vazifesi verilmiş ve ikameti için bir ev yapılarak bir hanımla evlendirilmiştir.²³ Daha sonra bu hanımını kaybeden Muhammed Dağıstânî, Abdullah el-Ahıskavî'nin annesi olacak olan Rebîa binti (Çekuczâde)²⁴ Ali et-Türkî ile

²³ Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'ÿân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 583/3), 369a.

²⁴ Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'ÿân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2127), 639b.

Uzğûr²⁵ kasabasının Urpala/Orpala²⁶ köyünde evlenmiştir.

Buraya kadar anlattıklarında kendi memleketinde Dağıstan'da huzur bulmayan baba Muhammed ed-Dağıstânî önce Hicaz'a babasının yanında sonra da Ahıska'ya gitmiştir. Onun anlatısında Ahıska Gürcistan'ın baş şehirlerinden biridir ve kendilerini var kılacak önemli bir şehir rolünü almıştır. Bunun yanında bu şehrin ileri gelen bazı zevatı babayı korumuş ve onun bir hayat kurmasına imkân tanımıştır. İşte böyle bir dönemde dünyaya gelen Abdullah el-Ahıskavî bu şehirlerin insanlarını ve yaşadığı çocukluk hatıralarını, çektikleri sıkıntılarını anlatmıştır. Kendilerini himaye eden Abd Kethuda'nın vefatıyla şehrin insanları yaşam hakkı tanımamıştır. Şöyle ki:

“Çocukluk çağıma geldiğimde köyümüzün sahibi Abd Kethuda vefat etti. Babamın bu köydeki ikametinden hoşlanılmamıştı.”

Ahıskavî'nin bu ifadelerine göre Kethuda Kulu'nun vefatıyla birlikte babası Muhammed ed-Dağıstânî arkasındaki desteğini kaybetmiş ve köyden sürülme istenmiştir. Bu kendilerini başka bir bölgeye göçe mecbur kılan temel sebep olmuş ve kendi ifadesiyle babası buradan Urpala/Orpala köyünün doğu-

---

²⁵ Yaptığımız detaylı araştırmalar neticesindeki tespitlerimize göre bu kasaba Osmanlı arşivlerinde “Azğur” olarak anılmaktadır. Farklı dönemlerde çeşitli bölgelere bağlı olduğu görülen Azğur daha çok Ahıska ve Azğur kalesi ile birlikte kayıtlarda yer almıştır (Bk. Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emîri III. Osman [AE.SOSM.III], No. 37, 2648; Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emîri III. Mustafa [AE.SMST.III], No. 26, 1792). Özellikle Osmanlı arşiv kayıtlarında Ali Emîri arşiv belgeleri arasında 15 Safer 1171 tarihli bir arşiv belgesinde bu kasabanın başka bir adına daha yer verilmiştir, şöyle ki: “Astkuri” (Bk. Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emîri III. Osman [AE.SOSM.III], No. 93, 7163). Bu belgeye göre Uzğur günümüzde Gürcistan'ın Ahıska kentinin 20 km kuzeydoğusunda yer alan “Astkuri” köyünün eski adıdır. Ahıska'nın Ahaltsiye Belediyesi sınırları içinde yer alan bu köy ve çevresindeki bölgeler (Ahıska-Tiflis-Ahılkelek vd.) Abdullah Ahıskavî'nin anlatısındaki bölgeye uygun düşmektedir. Nitekim yukarıdaki alıntılarda geçtiği üzere Ahıskavî'nin bu köyü tarif ederken kullandığı ifadeler şöyledir: “[...] Akıska (Ahıska) kasabalarının doğusundaki köylerindenmiş [...] ve buraya Urpala/Orpala denilmiştir” (Bk. Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân* (Halet Efendi, 583/3), 369a). Günümüzde de bu köy arşiv kayıtlarında olduğu gibi kalesiyle meşhurdur (Bk. Ayten, “Geçmiş ve Gelecek Arasında 'Ben': Abdullah el-Ahıskavî'nin Otobiyografisi”, 89-90).

²⁶ Kaynaklarda bu köyle ilgili olarak herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Ancak online haritalar üzerinde yaptığımız incelemelerde yukarıdaki dipnotta geçen Astkuri (Uzğur/Azğur) ve Ahıska merkezi arasında Kura nehrinin kenarında ve Ahıska'nın 5 kilometre doğusunda, Uzğur'un ise yaklaşık 20 kilometre uzaklıkta bir “Orpala” kelimesine benzer isimlendirmeye “Orpholo Range” adıyla bir askeri bir bölge tespit edilmiştir. Bu bölgenin Ahıskavî'nin bahsettiği ve doğduğu köy olan Urpala/Orpala olduğuna dair kesin bir kanıya ulaşamamak da buranın gerek isim gerekse Ahıskavî'nin ifadelerinde coğrafi olarak belirttiği tarife uygun düşmesi açısından dikkate değerdir (Bk. Ayten, “Geçmiş ve Gelecek Arasında 'Ben': Abdullah el-Ahıskavî'nin Otobiyografisi”, 89-90).

sunda yer alan “Ahalkalaki/Ahılkelek (أحللكك)”²⁷ köyüne göç etmiş ve burada az bir müddet kalarak babası bir sene kadar bir mescitte imamlık yapmıştır.²⁸ Burada da kendilerini sıkıntılar takip etmiş ve Tiflis ve civarında Acem diyarından kaynaklı meydana gelen fitneler sebebiyle babasıyla birlikte Şam’a hicret ederek Dımaşk’ta Salihyye mahallesinde (Sultan Selim Camii’nin yanında bulunan Muhyiddîn İbnü’l-Arabî kabrinin yakınında bir evde kalmışlardır.²⁹ Burada da sıkıntılar devam etmiş ve iki sene sonra tekrar vatanlarına dönmek zorunda kalmışlardır. Kendisi bu süreci şöyle anlatmaktadır:

“Orada (Dımaşk-Salihyye) da ihtilaller, (bölgenin) batı(sından gelen) ızdıraplar ve bunun dışında türlü tehlikeler ve musibetler peşimizi bırakmadı. Buradan da göç etmek ve (tekrar) vatana dönmek farz olunca biz de oraya döndük.”³⁰

Aslında o bu anlatılarında babasının doğum yerine ve bulunduğu bölgeye yer vererek bu toprakların/şehrin ilim geleneğindeki yerinin insana nispetle inşasına veya bunun sürekliliğine katkı sunmuştur. Hicrî 1150’li yılların başında babasının vefatı üzerine ilk dayanağını kaybetmiştir. Ancak kendilerini himaye eden Vezir Yusuf b. İshâk Paşa, tam olmasa da babalarının eksikliğini kendilerine göstermemiş ölünceye değin onlara sahip çıkmıştır.³¹ Çocukluk yıllarında Vezir Yusuf Paşa’nın vefatıyla birlikte Ahıskavî, annesi ve ablasının radikal kararları sebebiyle kısa bir buhran dönemi geçirmiştir. Bu dönemi şu sözleriyle resmetmiştir:

“[...] Babam vefat edince ablam Aişe ilim ve Kur’ân ehli (Sâlih b. Ali adında)³²

²⁷ Günümüzde Gürcistan’ın güneybatı kesiminde bulunan tarihi küçük bir kent. Çeşitli dönemlerde farklı konumla (bölge, sancak vb.) anılan bu şehir ve civarındaki bölgeler Osmanlı’nın hakimiyeti döneminde 1717-1730 tarihleri arasında Çıldır Eyaletine bağlı sancaklardan biridir. Bölge daha sonra 1829 tarihinde Rus hakimiyeti altındaki sancaklardan biri olmuştur. Bk. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları* (Ankara: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Yayınları, 2017), 12.

²⁸ Ahıskavî, *Revâmîzu’l-a’yân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 583/3), 369a.

²⁹ Ahıskavî, *Revâmîzu’l-a’yân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 583/3), 369b.

³⁰ Ahıskavî, *Revâmîzu’l-a’yân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 583/3), 369b.

³¹ Ahıskavî, *Revâmîzu’l-a’yân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 583/3), 369b-370a.

³² Ahıskavî, *Revâmîzu’l-a’yân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2127), 641b.

bir adamlarla evlendi. Biz annemin doğum yeri ve Uzğür kasabası yakınlarındaki Ahışa beldesine gittik. Bu kasabada Kur'ân ve bazı risaleler okudum (tahsil ettim). Bu esnada Vezir Yusuf Paşa vefat etti. Sonra annem başka bir köyden bir adamlarla evlendi ve adam onu alıp götürdü. (Eniştem) de ablamı götürdü ve tek başıma kalakaldım. Ben de annemle ablam arasında tereddütte kalan buluş çağımında çocuk halimle, şaşkınlık ve dalâlet vadilerine atıldım. Eğitimi tamamlamamıştım. (Ve bu konuda) bana sahip çıkacak kimsem de yoktu. Derken annem vefat etti ve (bu durum) şaşkınlık ve dalâletimi arttırdı. Şeytan benimle oynuyor ve eğitime yönelme engel oluyordu. Tâ ki Rabbimin lütfu ve hüsn-ü inâyeti ve daha nice muvaffakiyeti bana erişinceye kadar. O bana ilmi sevdirdi ve onu gönülümde süsledi ve cehaleti de nahoş gösterip onu, izahı uzun türlü sebepler ve şeylerle gözümde çirkinleştirdi [...]”³³

Buraya kadar olan süreçte görülmektedir ki başta babası olmak üzere Ahıskavî de her şehirde kendilerini himaye eden insanlarla karşılaşmış ancak o şehrin insanlarıyla büyük sorunlar yaşayarak şehir halkı onları barındırmak istememiştir. Babası Muhammed ed-Dağistanî, Dağıstan'da üvey annesi ve onun çocuklarıyla büyük sorunlar yaşamış³⁴ önce Hicaz'a oradan da birinin himayesiyle Ahıska bölgesine gitmiş burada yeni bir hayat kurmuştur. Onun hayatında Ahıska'nın yeri çok etkin olup kendi ayakları üzerinde durduğu ve dahi üvey annenin ailesinden kaçıp sığındığı önemli bir sığınak gibidir. Çünkü burada o, himaye de edilerek arkasında güçlü bir desteğin varlığını hep hissetmiştir. Nitekim bundan dolayı Abd Kethuda vefat edince bu desteğin yokluğuyla Ahıska'dan başka bir köye göç etmiştir (Ahılkelek / أخلكلك). Burada da dış etkenler onları mecbur bıraktığından Şam bölgesine gitmişlerdir. Burada da tutunamayan aile, tekrar Ahıska'ya giderek yeni bir rahat dönem yaşamışlardır.

Buna göre ilk çocukluk yıllarının tatlı hatırlarını saklayan memleketinin şehirleri Ahıska olup, doğduğu köy olan Orpaladır. Gençlik öncesi çocukluk yıllarında zorunlu göçlere sebep olan, sıkıntılı, talihsizliklerin izlerini taşıyan şehirler, Ahıska, Ahılkelek, Dımaşk: Sâlihîyye'dir. Ahıskavî memleketi Ahıska'ya gittikten sonra biraz rahat bir dönem geçirseler de henüz altı yaşlarında iken babasını kaybetmesi üzerine yine bir hüznü dönem geçirmiştir. Bu yıllarda Vezir Yusuf Paşa'nın himayesinde maddi olarak rahatlık yaşasalar da bu

³³ Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 583/3), 370a-370b. Ayten, “Geçmiş ve Gelecek Arasında 'Ben': Abdullah el-Ahıskavî'nin Otobiyografisi”, 94.

³⁴ Ayten, “Geçmiş ve Gelecek Arasında 'Ben': Abdullah el-Ahıskavî'nin Otobiyografisi”, 88.

çok uzun sürmemiş vefatıyla birlikte önce Orpala'yı terk edip Uzğur'a annesinin köyüne gitmişler ve burada ailesiyle (anne-abela) arasında büyük bir kriz yaşamıştır. Annesinin vefatı onun bu krizini daha derinleştirmiş ve kendisi ciddi bir radikal karar alarak ilim yolunda uzun bir serüvenin ilk adımlarını atmıştır.

Buradan sonra onun ilim tahsili sürecinde etkin rol oynayan şehirler (imâr); tedris sürecinde etkin olan şehirler (mâmur) ve aile hayatının anılarını taşıyan şehirler ile dinî-manevî yolculuk hatıralarının taşıyıcısı şehirleri aşağıda işleme çalışacağız.

İnşa Ediliş Süreci: Tahsil Döneminin Şehirleri ve İnsanları/Hocaları

Bir ülkenin şehri, insana verdiğini insandan geri almalıdır. Eğer bu döngü inkıtâa uğrarsa her ikisi de birbirinden istifade ettiği cihetinin sonunu getirmiş olur. Aksi durumda içe veya dışa doğru göçler kaçınılmazdır. Bu nedenledir ki bazı şehirler insana farklı alanlarda (bilim, sanat-zanaat, askeri, tarım vb.) katkı vermiştir. Şehirler bu alanlardaki etkinliklerinin gücü nispetinde merkezleşme sağlamış ve çekim merkezi halinde gelmiştir. Osmanlı âlimi Abdullah el-Ahıskavî özelinde konuşmak gerekirse şehir insanına ilim/bilgi veriyorsa (talebelik), yine ondan ilim/bilgi almak (tedrîs) zorundadır. Ahıskavî'nin ilminin inşasında önemli rolü olan şehirler olmuş ve o, bilgi alarak (tahsil) ve bilgi vererek (tadris) bu döngüyü devam ettirmiştir.

Abdullah el-Ahıskavî'nin tahsil dönemi bir anlamda onun tarihinde ilmî inşâ ediliş sürecinin ilk tüm dönemini teşkil etmektedir. İlim için geniş bir coğrafyada seyreden uzun bir yolculuk dönemini ele aldığımız bu bölümde Ahıskavî'nin bu uğurda seyahat ettiği şehirleri, oranın insanlarını (âlimler) ve buradaki faaliyetlerini (aldığı dersler) inleyeceğiz. Kısacası onun "ilme adanmış bir ömür"ünün hikâyesini/tarihini anlatmaya çalışacağız.

Kars: Tahsil: İlk Dönem (Sağlam Temel-İcâzet: Rüşdü İsbât)

Abdullah el-Ahıskavî İstanbul'a gitme niyetiyle Ahıska'dan çıktığı ilim yolculuğunda başlangıçta talihsiz görünen fakat eğitimine büyük bir katkısı olan önemli bir olay olmuştur. Abdullah el-Ahıskavî 1164/1750 yılının sonbahar mevsiminde Ahıska'dan ayrılmıştır. Batum'a geldiklerinde kötü hava şartlarının hâkim olduğu mevsim nedeniyle Kars'a dönme kararı almıştır. Onun buradaki eğitimine değinmeden önce şunu söylemek gerekir ki o, Kars'ın ve civarının kışı hakkındaki kısa da olsa bilgiler vermiştir. Ona göre burası uzun süre devam eden fırtına, yağmur ve kar yağışı yoğun olan bölgelerden biridir. Kars

onun için başlangıçta bir durak yeri ve kışın atlatılması için mola merkezi gibi görünse de o, burada şehrin ilmî havzasının inşasına katkıda bulunan ulemâsından istifade etmeyi ihmal etmemiş ve tahsilin ilk yoğun eğitimini burada alarak 1172/1758 tarihine kadar yaklaşık sekiz yıl burada kalmıştır. Kars'ın meşhur uleması arasında bulunan İsmail b. Muhammed eş-Şîrvânî el-Berküşâdî'den dil ilimleri, fıkıh usûlü, hadis usûlü, tefsir, kelam (usûlü'd-dîn) ve akli ilimlere (hikmet, mantık) dair eserler okumuş ve ondan bu alanlarda icazet almıştır. Ahıskavî'nin eğitiminde Kars'ın önemli sağlam temelini atıldığı ilk yer olduğu açıkça söylenebilir. Onun için Kars bir Osmanlı bilginin/âliminin inşasında ilk rolü oynadığı gibi onun dinî (ilimlerindeki) yerini de vaz' eden ilk yer olmuştur. Buna göre o, "dinin ışığı (Ziyâüddîn)" lakabını Kars'ta hocası İsmail el-Berküşâdî'den almıştır.³⁵ Kars ile ilgili bu anlatılarda iki insan ve bir şehrin ve çeşitli ilimlerin tarihinin inşasına katkı mahiyetinde önemli ipuçları sunulmaktadır. Bu bilgiler Ahıskavî'nin kendi tarihinin yanında hocası İsmail el-Berküşâdî'nin tarihi (biyografisi) ve onun ilmî birikimine, yine Kars'ın ilim tarihindeki yerine dair kısa da olsa bir ışık tutmaktadır. Bunun yanında onun İsmail el-Berküşâdî'nden okuduğu ilimler ve eserleri dikkate aldığımızda ilimler tarihinde hangi eserlerin dinamikliğini koruduğunu ve sürekliliğini devam ettirdiğini de görmek mümkündür. Buna göre okuduğu eserler şöyledir:

Dil İlimleri: Sadeddîn et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *el-Muhtasaru'l-meânî*'si, İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *el-Kâfiye*'si, Molla Câmi, Abdurrahman Câmi'nin (ö. 898/1492) *eş-Şâfiye*'si (*Şerhü'l-Kâfiye*).

Fıkıh Usûlü: Sadrü's-şerîa'nın (ö. 747/1346) *et-Tenkîh*'i ve Sadeddîn et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) bu eser üzerine yazdığı şerhi *et-Telviḥ Şerhu't-Tenkîh*'i,

Hadis Usûlü: Birgivi'nin (ö. 981/1573) (*er-Risâle*)'si, Kara Dâvud el-Karsî'nin (ö. 1169/1756) bu şerh üzere kaleme aldığı şerhi *Şerhu'l-Birgivi*'si.

Tefsir: Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Tefsîr*'i.

Kelam (Usûlü'd-dîn): Ebû Hafs Necmeddîn Ömer en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) *el-Akâidü'n-Nesefiyye*'si ile Sadeddîn et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye*'si ve Hayâlî'nin (ö. 875/1470 [?]) bu

³⁵ Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 583/3), 370b.

şerh üzere kaleme aldığı *Hâşiye alâ Şerhi'l-Akâidi'n-Nesefiyye'si*, Celâled-dîn ed-Devvânî'nin (ö. 908/1502) *İsbâtu'l-vâcib'i*, Mirzâcân eş-Şirâzî'nin (ö. 994/1585) (*Hâşiye alâ Şerhi İsbâti'l-vâcib'i* ile Hüseyin el-Halhâlî'nin (ö. 11/17 yy.) bu haşiye üzere kaleme aldığı *Hâşiye alâ Hâşiyeti ala Şerhi İsbâti'l-vâcib'i*,

Mantık: Esîrüddîn el-Ebherî'nin (ö. 663/1265 [?]) *er-Risâletü'l-Esîriyye'si* (İsâgüci) ile onun Hüsâmeddîn el-Kâtî (ö. 760/1359) ve Molla Fenârî (ö. 834/1431) şerhleri ve Kul Ahmed'in (ö. 950/1543 [?]) Fenârî şerhi üzerine kaleme aldığı *Hâşiye ale'l-Fevâid'i*, *Âdâbu'l-münâzara* [?] adlı eser.

Hikmet-Felsefe: Esîrüddîn el-Ebherî'nin (ö. 663/1265 [?]) *Hidâyetü'l-hikme'si* ve Kadı Mîr Muînüddîn el-Meybûdî'nin (ö. 909/1503-1504) şerhi *Şerhu Hidâyeti'l-hikme'si* ile Muslihüddîn er-Lârî'nin (ö. 979/1572) bu şerh üzere kaleme aldığı *Hâşiye alâ Şerhi Hidâyeti'l-hikme'si* son olarak Necmüddîn el-Kâtibî'nin (ö. 675/1277) *Hikmetü'l-ayn'ı* ve onun Mübârekşâh el-Mantıkî (ö. 734/1334) tarafından kaleme alınan şerhi *Şerhu Hikmeti'l-ayn'ı*.

Otobiyografisinde bu derslerin Kars'ta nerede yapıldığına dair bilgi vermeyen Ahıskavî, onun istinsahı olan tespit ettiğimiz bir yazma nüshada hocasını ve bulunduğu medrese/camiyi açıkça zikretmiştir. Buna göre Ahıskavî, Seddüddin el-Kâşgarî'nin Münyetü'l-musallî adlı namaza dair eserine İbrâhim el-Halebî (ö. 956/1549) tarafından yazılan şerh olan *Gunyetü'l-mütemelli (Halebî Kebîr)* adlı eseri Ramazan 1171 (Milâdî 1757) tarihinde hocası İsmail el-Berküşâdî'nin hizmetinde/talebelik iken Hocazâde Camii'nde istinsah etmiştir.³⁶ Dolayısıyla tam olarak kesin bir bilgiye sahip olamasak da yukarıdaki derslerin de Kars'ta Hocazâde Camii'nde (muhtemelen de cami yanındaki bir medresede) yapıldığı söylenebilir. Ancak dikkat çeken bir başka husus istinsah edilen eserin İsmail el-Berküşâdî'den okunan eserler arasında zikredilmemesidir. Ahıskavî'nin bu eseri kendisi için özel olarak istinsah etmiş olması muhtemel olduğu gibi, istinsahın hocasıyla müfredat dışı derslerde okunmak için yapılmış olabileceğini söylemek de mümkündür.

Ahıskavî'nin ilmî birikimine ilk büyük katkıyı sağlayan İsmail Berküşâdî ken-

³⁶ Katalog Arapskih, Turskih i Perzijskih rukopisa: Gazi Husrev-Begova Biblioteka u Sarajevu/ Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian manuscripts: The Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo, haz. (obradio) Kasım Dobraca (London: Sarajevo: Gazi Hüsrev-Begova Biblioteka, 2/2000), 330.

disine yaklaşık sekiz yıl boyunca uzunca bir dönem (1164/1750-1172/1758) çeşitli alanlarda dersler vermiştir. Ahıskavî'nin bu tahsil sürecinde İsmail Berküşâdî'den okuduğu dersler/eserler üzerine düşünülecek olursa, onun fıkıh usûlü okumalarında Sadrü's-şerîa (ö. 747/1346) çizgisinin oluşturduğu gelenek ağır basmıştır. Hadis usûlünde ise Birgivi (ö. 981/1573) çizgisini takip eden Ahıskavî'nin tefsir okumalarında ise Beyzâvî (ö. 685/1286) etkin olmuştur. Dolayısıyla onun İslâmî ilimlere dair eğitiminde Osmanlı ilim geleneği çizgisi daha yoğun görünmektedir.

Onun eğitim sürecinde İslâm düşünce geleneğinin önemli alanlarından olan kelâm, mantık ve felsefe geleneğine dair yoğun derslerin de yapıldığı açıkça görülmektedir. Mantık tarihinin en meşhur ve yaygın eseri olan Esîrüddîn el-Ebherî'nin (ö. 663/1265 [?]) *er-Risâleti'l-Esiriyye (İsâgûci)* ile bu alana giriş yapan Ahıskavî okumalarını derinleştirmiş ve bu literatürün en güçlü iki damarını oluşturan şerhleri [*Şerhu'l-İsâgûci: el-Fevâidü'l-Fenâriyye*, Molla Fenârî (ö. 834/1431); *Şerhu'l-İsâgûci*, Hüsâmeddîn el-Kâtî (ö. 760/1359)] de dahil etmiştir. Dolayısıyla o, iki ayrı havzanın ve düşünce geleneğinin literatürde öne çıkan simalarını takip etmiş ve okumalarında Osmanlı mantık geleneğinin Fenârî çizgisini devam ettirerek bu literatürün en güçlü yorumcularından Kul Ahmed (ö. 950/1543 [?]) hâşiyesiyle (*Hâşiye ale'l-Fevâid*) okumalarını tamamlamıştır.

Kelâm geleneğine dair ilk okumalarını ise Neseî akaidi çizgisinde götüren Ahıskavî, Ebû Hafs Necmeddin Ömer en-Neseî'nin (ö. 537/1142) *el-Akâidü'n-Neseîyye*'si ile başladığı okumalarını onun Sadeddin et-Teftâzânî (ö. 792/1390) şerhi (*Şerhu'l-Akâidi'n-Neseîyye*) ve Hayâlî'nin (ö. 875/1470 [?]) bu şerh üzerine yazdığı hâşiyesi (*Hâşiye alâ Şerhi'l-Akâidi'n-Neseîyye*) ile derinleştirmiştir. Kelâm ve felsefe geleneğinin temel meselesinden biri olan *İsbâtu'l-vâcib*'e dair tartışmalarıyla ihtisaslaşmaya yönelen Ahıskavî, Celâleddîn ed-Devvânî'nin (ö. 908/1502) bu alandaki en önemli risâlesi ve takipçilerinin (Mirzâcân eş-Şîrâzî (ö. 994/1585), Hüseyin el-Halhâlî (ö. 11/17. yy.) meşhur hâşiyelerini (*Hâşiye alâ Şerhi İsbâti'l-vâcib*, *Hâşiye alâ Hâşiyeti ala Şerhi İsbâti'l-vâcib*) tahsil etmiştir.

Ahıskavî felsefe geleneğine dair okumalarına Osmanlı medrese müfredâtının klasik başvuru kaynaklarıyla başlamıştır. O, Esîrüddîn el-Ebherî'nin (ö. 663/1265 [?]) *Hidâyetü'l-hikme*'siyle giriş yaptığı bu alana literatürün en önemli ikinci şerhi olan Kadî Mîr Muînüddîn el-Meybûdî'nin (ö. 909/1503-1504) şerhi ve onun Muslihüddîn er-Lârî (ö. 979/1572) hâşiyesiyle (*Hâşiye*

alâ Şerhi Hidâyeti'l-hikme) Ebherî çizgisini tamamlamıştır. Müfredâtın en üst felsefe eserleri arasında olan Necmüddîn el-Kâtibî'nin (ö. 675/1277) Hikmetü'l-ayn ile onun en meşhur ve yaygın şerhini yani Mübârekşâh el-Mantukî'nin (ö. 734/1334) Şerhu Hikmeti'l-ayn'ını okuyarak felsefe okumalarını tamamlamıştır. Bu okumalar arasında Hikmetü'l-ayn da güçlü olmakla beraber Hidâyeti'l-hikme çizgisinin daha yoğun olduğunu görmek mümkündür.

Ahıskavî'nin, İsmâil el-Berküşâdî'nin rahle-i tedrisindeki tahsil döneminde açıkça görülmektedir ki o, ilim dallarının temel metinlerini okumanın yanında şerh ve hâşiye türlerini de hiyerarşik olarak takip ederek onların farklı yorumlarını da eğitim sürecine dahil etmiştir. Hocasından aldığı derslerden sonra Ahıskavî ulema ve talebelerin hazır bulunduğu bir mecliste kendisinden icazet almış ve akabinde hocası ona "Ziyüddîn" lakabını vermiştir. Aldığı eğitimlerden sonra yine hocaları hakkında da bilgiler vermeyi ihmal etmeyen Ahıskavî bir anlamda onların ahde vefa maksadıyla kendi tarihinde/otobiyografisinde hocası İsmail el-Berküşâdî'nin de hayatı ve ahlakına kısaca değinmiştir. Onun gözünde hocası el-Berküşâdî salih, âlim, fakih, müttaki, verâ sahibi, âbid ve zâhid, Allah'ın dinine sınımsız sarılan, emirlerine riayet eden ve onun yolunda mücadele edip düşmanlarına karşı sert olan, insanlara nasihatçi ve Allah'ın ayetleri ve kitabını onlara anlatan, fık ve karanlığa (zulüm) karşı savaşan, insanlardan talebi olmayan vb. birçok iyi vasıfları olan biridir. Anlattığına göre el-Berküşâdî sağlam bir itikada sahip olup bidat ehline karşı çok katıdır. İnsanlara haftada iki gün vaz-ı nasihat eder, sohbet meclisi bir cennet bahçesi gibi olup vaazları esnasında ağlar ve ağlatır. Bir dönem hac vazifesini yerine getirip memleketine dönmüş ve yine birçok talebe yetiştirmiştir. Ömrünün sonlarına doğru da gözleri iyice zayıflamıştır. Ahıskavî'nin hocası hakkındaki tüm anlatısı ise şöyledir:

فإنه رحمه الله كان رجلاً صالحاً عالماً فقيهاً ورعاً تقياً ديناً عابداً زاهداً في الدنيا، صلباً شديداً في دين الله، صادعاً لأمر الله مجاهداً في سبيله، ناطقاً بالحق، صارماً لأعدائه واعظاً للناس مذكراً لهم بآيات الله وكتابه، مبلغاً لسنة رسوله، حرباً على الظلمة والفسقة لا يخاف في دين الله لومة لائم منقبضاً عن الدنيا وأهلها قانعاً بما يرزقه الله تعالى من الحلال لا يأتي إلى أحد من وجوه الناس ولا يأخذ من أحد منهم شيئاً أصلاً.

وكان رحمه الله صحيح الاعتقاد سنياً، صريح الانتقاد مبغضاً لأهل البدع والضلال. وكان يعظ الناس في الأسبوع في يومين. وكان مجلسه روضة يحضره من الخلائق ما لا يحصى يبكي ويُبكي، وكان يهابه الخواص والعوام لما أن الله عز وجل. كان قد ألقى الله عليه من الهيبة والصرامة ما يحتشمه كل من يراه

ولم يزل حاله وأمره على ما ذكر حتى حج البيت على سعة وحسن حال، وعاد إلى بلده سالمًا. وقد ضعف بصره في آخر عمره، وتسمع منه جماعة كثيرة من الطلبة، وانتفعوا به. ثم توفي إلى رحمة الله -روح الله ونور ضريحه.³⁷

Erzurum: Tahsil: Görüşmeler-Kısa Dersler

Ahıskavî Kars'taki eğitiminin ardından 1172/1758 yılının Muharrem (Eylül) veya Safer (Ekim) ayında Kars'tan Büyük Ermenî ülkesinin Erzurum olarak bilinen Calikla/Kalikala şehrine uğrayarak burada birkaç gün kalmıştır. Aralarında şehrin müftüsü ve el-Fâzıl Camdâr (Câmendâr) gibi buranın bilinen ve önde gelen alimleriyle görüşerek onlardan istifade etmiştir.³⁸ Kısa bir dönem olmakla birlikte bu görüşmelerin üzerinde duran Ahıskavî Erzurum'daki günleri kendisinde önemli bir iz bırakmış olmalı ki otobiyografisinde (kendi tarihinde/inşa sürecinde) zikre değer bulmuştur. Bunun yanında onun uğradığı herhangi bir şehirde oranın insanı ile bir bağ kurması da dikkatten kaçmamalıdır. Amacı ilim olan biri için de bu insanların ilim sahibi kimselerden olması da maksadı hasıl bir seyahatin semeresidir.

Âmid-Halep-Kâhire: Tahsil-İkinci Büyük Dönem (İcazetler-Rüşdü İsbât)

Ahıskavî tahsil hayatının ikinci büyük dönemini geçirmek üzere Erzurum'dan ayrılarak kendi ifadesiyle "el-Cezire (Cizre) bölgesinin şehirlerinden olan Âmid'e (Diyâr-ı Bekir)" geçmiştir. Bu şehirde ilk olarak es-Seb'atü's-Seyyâre olarak bilinen³⁹ reîsü'l-kurrâ'dan Kur'an-ı Kerîm (ve Kur'ân ilimleri) ile el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye'yi okumuştur.⁴⁰

³⁷ وفي النسخة (خ) قد جري المتن -فيها- بشكل مختلف ومختصر في هذا القسم الذي يبدأ من «فإنه رحمه الله كان رجلاً» حتى إلى نهايته «ثم توفي إلى رحمة الله روح الله ونور ضريحه». وأنه كذا: «وهو رجل صالح تقى، صلب شديد في دينه، مجاهد في تبليغ أحكام الله، ناصح للناس، ناطق بالحق. ولا يخاف في ذلك أحداً جري، على الظلمة لا يهاب أحداً منهم وهم يهابونه، وله شهرة ووجاهة في عوام الناس وخواصهم يقبلون عليه وينتفعون به. وقد حج الكعبة وجاور البيت وعاد سالمًا وهو الآن حي يرزق في طيب عيش وصلاح حال.»

يبدو في النسخة (خ) ان استاده كان حيا؛ لكن بحسب النسخة (أ) كان توفي. وهذا بسبب ان النسخة (خ) كانت مكتوبة قبل وفات استاده. واما النسخة (أ) مكتوبة بعد وفاته. ولذلك هو يمدح استاده في النسخة (أ) أكثر من النسخة (خ).

Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 583/3), 370b.

³⁸ Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 583/3), 370b; (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2127), 642a.

³⁹ Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2127), 642a.

⁴⁰ Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2127), 642a.

Abdullah el-Ahıskâvî Âmid'de inşa sürecini farklı hocalardan dersler alarak devam ettirmiştir. Bunlardan biri de hakkında övgüyle bahsettiği Küçük Ahmedzâde olarak tanınan hocası (Hâfız) Ebûbekir b. Ahmed el-Âmidî'den (ö. 1190/1776-77)⁴¹ çeşitli alanlara dair eserler okumuş ve ondan mülâzemet atmıştır.⁴² Ahıskavî onun derslerinde şu eserleri okumuştur:⁴³

Fıkıh Usûlü: İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *Muhtasaru'l-müntehâ'sı* ile onun Adududdin el-Îcî (ö. 756/1355) tarafından kaleme alınan şerhi (*Şerhu Muhtasari'l-münteha*) ve bu şerhin Sadeddin et-Teftâzânî (ö. 792/1390) ve Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413) tarafından kaleme alınan hâşiyeleri.

Hadis: İmam Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sahîhü'l-Buhârî* (baş kısımları)

Kelam: Adududdin el-Îcî'nin (ö. 756/1355) *el-Akâidü'l-Adudiyye'si* ve Celâleddin ed-Devvânî'nin (ö. 908/1502) *Şerhü'l-Akâidi'l-Adudiyye'si*.

Ahıskavî, hocası Küçük Ahmedzâde'yle bu derslerinin Âmid'te olduğunu ifade etmekle birlikte hangi medresede icra edildiğini belirtmemektedir. Ancak tespitlerimize göre kaynaklarda Küçük Ahmedzâde'nin Âmid'de Hüsreviyye Medresesi ve Âmid şehrinin Mardinkapısı bitişiğindeki Hazret-i Ömer Câmî'-i şerîfinin medresesinde müderrislik yaptığına dair bilgiler yer almaktadır.⁴⁴

Küçük Ahmedzâde'nin, Ahıskavî'ye verdiği dersler açısından, mantık merkezli Mâlikî usûl anlayışını yansıtan İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *Muhtasaru'l-müntehâ'sı* ve Adududdin el-Îcî'nin (ö. 756/1355) bu esere yazdığı şerhi ile bu şerhin Sadeddin et-Teftâzânî (ö. 792/1390) ve Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) tarafından yazılan hâşiyelerini okutması dikkat çekmektedir. Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin hâşiyesi üzerine bir hâşiyeye kaleme almak suretiyle geleneğin telifat açısından takipçilerinden de olan Küçük Ahmedzâde'nin, Ahıskavî'ye bu geleneğin en önemli metinlerini okutmak suretiyle *Muhtasa-*

⁴¹ Kaynaklarda geçtiğine Hâfız Ebûbekir el-Kârî adıyla da şöhret bulmuş Küçük Ahmedzâde'nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ali Emîrî, *Mirâtü'l-fevâid fi terâcimi meşâhir-i Âmid*, ed. İbrahim Çapak, haz. Günay Kut vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eser Kurumu Başkanlığı, 2/2014), 85-97.

⁴² Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yan* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2127), 642a.

⁴³ Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yan* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 583/3), 370b; (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2127), 642a.

⁴⁴ Hayatı hakkında detaylı bilgi için bk. Ali Emîrî, *Mirâtü'l-fevâid fi terâcimi meşâhir-i Âmid*, 2/85-97.

ru'l-müntehâ literatürü merkezinde Mâlikî usûl anlayışına ağırlık verdiğini söylemek mümkündür. Aynı durum Ahıskavî'nin ilim tahsili için düşünüldüğünde ise o, fıkıh usûlü açısından Mâlikî usûl anlayışı çizgisinde bir eğitim almıştır.

Ahıskavî, daha önceki hocalarından aldığı derslerde muhtasar akaid metniyle alana başlamış ve bunların şerhleriyle devam etmiştir. Ancak onun Küçük Ahmedzâde riyasetindeki kelâm dersleri, önceki hocası İsmail el-Berküşâdî'den okuduğu derslere nazaran nispeten daha kısa olmuştur. Küçük Ahmedzâde riyasetindeki kelâm dersleri bir başka kelâm geleneğini temsil eden *el-Akâidü'l-Adudiyye* [Adududdin el-Îcî (ö. 756/1355) ve onun şerhiyle (*Şerhü'l-Akâidi'l-Adudiyye*, Celâleddin ed-Devvânî (ö. 908/1502))] sınırlı kalmıştır.

Abdullah el-Ahıskavî eserinde kendi tarihini anlatırken bir başka bilginin tarihinin/biyografisinin inşasına dair katkılarda bulunmuştur. Bu bilgilerde bir başka şehir ve insanın az da olsa tarihine ışık tutan çarpıcı anlatılara yer vermiştir. Ahıskavî hocası Küçük Ahmedzâde'den okuduğu dersleri zikrettikten sonra hocası hakkında da dikkate değer bazı bilgilere yer vermiştir. Küçük Ahmedzade, Ahıskavî'nin gözünde alim, fâzıl, zamanın yegânesi, çağının eşsizi, mâkûl ve menkûlu bir arada cem' eden, usûl ve fûrûa sahip biridir. Hâfız ve kıraat ilmüne vâkıf, muhaddis, müfessir, münazaracı, kelâmcı, Hanefî, sünnî, sağlam bir akideye sahip, ehl-i bid'ata karşı mücadele veren, cahil tasavvufcularla mücadele eden bir zattır. Ahıskavî, onun Amid'de yaşadıklarından ve bundan dolayı halk tarafından memleketinden Mardin'e zorunlu olarak uzaklaştırılmasından ve tekrar memleketine dönüşünden bahsetmiştir. Anlattığına göre onu çekemeyenler ve düşmanları onun mutasavvıf şeyhleri sürekli eleştirdiğini ve onları tekfir ettiğini iddia ederek Şeyhülislam Veliyyüddin Konstantinevi'ye şikâyet etmiştir. Olanlar Sultan Mustafâ'ya Veliyyüddin tarafından anlatılınca Sultan Mustafâ, Küçük Ahmedzade'yi Mardin bölgesine sürmüştür. Küçük Ahmedzade burada da ilim tedrisinden vazgeçmemiş, hadis rivayet edip öğretimde bulunmuştur. Bir müddet sonra memleketine dönmüştür.⁴⁵ Ahıskavî otobiyografisinde bu hocasını ve onun başına gelenleri detayıyla şöyle anlatmıştır:

---

⁴⁵ Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 583/3), 371a-372a. Ahıskavî'nin hocası hakkında zikrettiği bu bilgi kendisinden sonra kaleme alınan bazı biyografik eserlere de kaynaklık etmiştir. Ali Emîrî Efendi, *Mirâtü'l-fevâid*, 2/90-92.

وكان رحمه الله آية في الورع والتقوى وغاية في تحقيق العلوم والفتوى [...]»
بارعاً في الأصول والفروع والمنقول والمعقول كلها حافظاً للقرآن عارفاً بوجوده
القراءات مجوداً لها محدثاً مفسراً نحوياً جدلياً متكلماً حنفيّاً سنياً صحيح العقد
حجة ثبناً شديداً على أهل البدع قاهراً لهم كثير الوقعة في الجهلة المتصوفة ذا
هيبة وجمالة وصوله انتهت إليه رياسة التدريس والإقراء في تلك البلاد، وأقبلت
عليه الطلبة من كل وجه متعظماً جداً على الظلمة وأكابر المجرمين لا يلوي إلى
أحد منهم ولا يهابهم وهم يهابونه ويخشون منه وكان لأهل آمد عليه إقبال
عظيم واعتقاد، وكانوا يحبونه ويعظمونه ويطيعونه طاعة الرعية لأمرها.

وكان يقول ما مددت قط باعي إلى الخير ولا تناولت الطعام من قصعة الغير
وكان ذا جاه وثروة عظيمة ووقار، وكان مجلسه مجلس هبة غاشية لأهلها كأن
على رؤوسهم الطير صامتين له لا يلوي أحد منهم إلى أحد ولا يتكلم إلا بإذنه.
وله تصانيف وتعاليق كثيرة في علوم شتى وكتب كثيرة.

وكان رحمه الله كثير الاعتراض والتحامل على العلماء والمشايخ والوزراء وكانوا
يأتون إليه زائرين له وهو لا يلتفت إليهم ولا يقوم لهم وهم يتحملون ذلك
منه. ثم إن بعضاً من حساده وأعدائه وشي به إلى ولي الدين شيخ الإسلام
القسطنطوي [القسطنطيني] بأنه يكثّر الوقعة في المشايخ الصوفية ويكفرهم
فكلم ولي الدين السلطان مصطفى فأمر بنفيه وتغريبه فغربوه إلى بلدة
ماردين. فكان بها مدة يروي بها ويدرس، ثم أطلقوه فعاد إلى بلده وعاش
مدة على رغد عيش وسعة حال يدرس العلوم ويفيد الطلبة حتى توفي بها روح
روحه ونور ضريحه [...]»⁴⁶

Amid'de bir müddet daha eğitimine devam eden Abdullah el-Ahıskavî, buranın ulemâsından olan Hâfız Osman el-Âmidî⁴⁷, Ali b. Sun'ullâh el-Âmidî⁴⁸ ve

⁴⁶ وفي النسخة (خ): خالت أفندي، رقم (٢/٥٨٣). قد جرى المت - فيها - بشكل مختلف ومختصر في هذا القسم الذي يبدأ من «وكان رحمه الله آية في الورع والتقوى وغاية في تحقيق العلوم والفتوى» حتى إلى نهايته «وفيد الطلبة حتى توفي بها روح روجه ونور ضريحه.» وأنه كذا: «وهو آية باهرة من آيات الله في الدين، والتقوى وحجة فاهرة على خصوم الشرع والفتوى، غاية في التحقيق، ونهاية في التدقيق في العلوم كلها متن الدين، صحيح العقيدة، كثير الخوض، شديد الوقعة في الجهلة المتصوفة، فأغربوه بسبب ذلك إلى ماردين. ثم أطلقوه فعاد إلى وطنه [٢/ب] وهو ممن جمع لفضيلتي الدين والدنيا ونال مرتبة العلم والتقوى. فإنه حافظ لكتاب الله عارف بوجوه القرآن وحروفه، عالم بالتفسير والحديث والفقهاء أصولها وفروعها، وله مشاركة تامة في العربية وعلوم الفلسفة وله في غالبها تأليف وتحقيق وحاشية على تفسير البيضاوي وعلى ما لا يحصى كتبه وهو حي يبرق في أرغد عيش وأحسن حال ينتفع به العلماء والطلبة.»

يبدو في النسخة (خ) أن أستاذه كان حياً، لكن بحسب النسخة (أ): أسعد أفندي رقم (٢١٢٧) كان توفي. وهذا بسبب أن النسخة (خ) كانت مكتوبة قبل وفات أستاذه. وأما النسخة (أ) مكتوبة بعد وفاته، ولذلك هو يمدح أستاذه في النسخة (أ) أكثر من النسخة (خ).

Ahıskavî, Revâmîzu'l-a yân (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2127), 642b. 371a-372a.

⁴⁷ Ahıskavî, Revâmîzu'l-a yân (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2127), 642b.

⁴⁸ Ahıskavî, Revâmîzu'l-a yân (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2127), 642b.

es-Seyyid eş-Şerîf Ömer el-Âmidî'den (Buzcuzâde/Bozcuzâde Ömer b. Hüseyin el-Câmidî el-Âmidî)⁴⁹ de dersler almıştır.

Hâfız Osman el-Âmidî'den, hendese/geometri alanında Şemseddîn es-Semer-kandî'nin (ö. 702/1303) *Eşkâlü't-Te'sis'si*, mantıkta Necmüddîn el-Kâtibî'nin (ö. 675/1277) *er-Risâleti's-Şemsîyye'sinin* tasdikat kısmını ve Kutbüddîn er-Râzî'nin (ö. 765/1365) *Şerhu'r-Risâleti's-Şemsîyye'sini* okumuştur. Ali b. Sun'ul-lâh el-Âmidî'den astronomi dersleri almış ve ondan el-Çağmîni'nin (ö. 618/1221 [?]) *el-Mûlahhas fi'l-hey'e'si* ve onun Kâdızâde-i Rûmî (ö. 844/1440'tan sonra) şerhini (*Şerhu'l-Mûlahhas*) okumuştur. Seyyid Ömer el-Âmidî'den (Buzcuzâde Ömer b. Hüseyin el-Câmidî) ise mantık alanında Sadeddîn et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *Tehzîbu'l-mantık'ı* ve onun Celâleddîn ed-Devvânî (ö. 908/1502) şerhi (*Şerhu Tehzîbi'l-mantık*) ile Mîr Ebi'l-Feth (el-Erdebîlî) (ö. 950/1543) bu şerh üzerine kaleme aldığı *Hâşiye alâ Şerhi Tehzîbi'l-mantık'ı*, matematik alanında Bahâeddîn el-Âmilî'nin (ö. 1031/1662) *Hulâsatu'l-Hisâb'ını*, astronomi alanında *Resâilu'l-Ceyb ve'l-Usturlâb ve'l-Mukantarât'ı* [?], tefsîr alanında *Tefsîru'l-Celâleyn'i* (Celâleddîn el-Mahallî (ö. 864/1459) - Celâleddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505)), aruz alanında da el-Hatîb et-Tebrîzî (ö. 502/1109) *el-Kâfi fi ilmeyi'l-arûz ve'l-kavâfi'si* ve onun bir şerhini (*Şerhu'l-Kâfi, [?]*)⁵⁰ okumuştur.

Hocalarından okuduğu eserleri zikrettikten sonra Ahîskavî, Buzcuzâde Ömer el-Âmidî'nin kendisi için kaleme aldığı icazetin suretine tümüyle yer vermiştir. İcazette özellikle *Sahîhü'l-Buhârî* ve *Sahîhü'l-Müslim'in* kıraatine dair iki ayrı tarik ile aklî ve naklî, usûl ve fûrû' ilimlerin tahsiline dair üçüncü bir tarik zikredilmiştir.⁵¹

Ahîskavî'nin Âmid'deki derslerinin ikinci evresini teşkil eden bu hocaların okuttuğu eserler dikkate alındığında Küçük Ahmedzâde'den okunan dinî ilim-

⁴⁹ Ahîskavî, *Revâmîzu'l-a'yân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2127), 642a-b.

⁵⁰ Abdullah el-Ahîskavî burada bu eser üzerine yazılan şerhi belirtmekle birlikte müellifini açıkça zikretmemiştir. Tarihsel olarak kendinden önceki şerhler dikkate alındığında şarihlerin *Keşfü'l-hâfi min kitâbi'l-Kâfi fi ilmeyi'l-arûz ve'l-kavâfi* yazarı Muhyiddin Abdülkâdir b. Yahyâ b. Mükerrrem et-Taberî eş-Şâfiî (öl. 1033/1625) veya *Şerhu'l-Kâfi fi'l-arûz* yazarı el-Mürşidî Abdurrahman b. İsâ b. Mürşid el-Ömerî (öl. 1037/1629) olması muhtemeldir. Bk. Abdurrahman Özdemir, "Aruz İlmî", *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri: Tarih ve Problemler*, ed. İsmail Güler (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 409.

⁵¹ Ahîskavî, *Revâmîzu'l-a'yân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 583/3), 371a-372a; Ayten, "Geçmiş ve Gelecek Arasında 'Ben': Abdullah el-Ahîskavî'nin Otobiyografisi", 99.

lerin aksine, akli ilimlerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bunlar arasında ise mantık, geometri, matematik ve astronomi öne çıkmaktadır. Ahıskavî en yoğun dersi ise Seyyid Ömer el-Âmidî'den (Buzcuzâde Ömer b. Hüseyin el-Câmidî) almıştır. Burada mantık derslerinin tahsili klasik Osmanlı medrese geleneği müfredâtındaki kademeye uygun olarak devam etmiş görünmektedir. Ahıskavî, Kars'ta Ebherî'nin İsâgûcî'siyle başladığı temel mantık eğitimini, Âmid'de Hâfız Osman el-Âmidî'yle Necmüddîn el-Kâtibî'nin (ö. 675/1277) *er-Risâleti'ş-Şemsiyye'si* ve onun Kutbüddîn er-Râzî'nin (ö. 765/1365) şerhiyle devam ettirmiş, Seyyid Ömer el-Âmidî'yle de bir sonraki kademenin eseri olan Sadeddîn et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *Tehzibu'l-mantık*'ını ve onun en meşhur şerh ve hâşiyelerinden birini okumuştur (Celâleddîn ed-Devvânî, *Şerhu Tehzibi'l-mantık*, Mîr Ebi'l-Feth (el-Erdebîlî), *Hâşiye alâ Şerhi Tehzibi'l-mantık li-Devvânî*). Bu hocaları arasında Buzcuzade Seyyid Ömer el-Âmidî'den icazet almıştır.

Ahıskavî verdiği bilgilere göre matematik, geometri ve astronomi alanındaki ilk eğitimini de Âmid'de almıştır. Geometriye dair derslerin alanında en meşhur yazarlardan biri olan Nasreddin Tûsî'nin (ö. 1274) eserleri yerine Osmanlı bilgini Kadızâde er-Rûmî'nin (*Tuhfetu'r-Reis fi Şerh Eşkalî't-Te'sîs*) de takipçisi olduğu Şemseddin Semerkandî olması dikkate değerdir. Nitekim Kadızâde er-Rûmî ve onun takip ettiği bir başka damar Ahıskavî'nin astronomi derslerinde görünmektedir. Buna göre o, el-Çâğmîni'nin (ö. 618/1221 [?]) *el-Mûlahhas fi'l-hey'e'si* ni okumuş ancak; *Eşkalü't-tesis*'deki gibi sadece eserin metniyle sınırlı kalmamış, Kâdızâde-i Rûmî (ö. 844/1440'tan sonra) el-Çâğmîni'nin üzerine kaleme aldığı *Şerhu'l-Mûlahhas*'ını da eklemiştir. İlk matematik eğitimini de burada alan Ahıskavî okumalarında yine, Osmanlı matematik geleneğinin bir eserini Bahâeddîn el-Âmilî'nin (ö. 1031/1662) *Hulâsatu'l-Hisâb*'ını takip etmiştir.⁵²

Ahıskavî'nin anlatıları 18. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında akli ilimlerin ve dahi matematik ilimlerin⁵³ önemli merkezlerinden biri olan İstanbul dışında da birçok şehrin bu alanlarda temerküz ettiğine dair önemli veriler sunmaktadır. Bunlar Âmid'in ilim tarihine dair önemli katkılardır. Özellikle aynı dönemde üç ayrı hocanın burada dönemin matematik ilimlerdeki (matematik,

⁵² Osmanlıda matematik-astronomi çizgisinin arka planı hakkında detaylı bilgi için bk. İhsan Fazlıoğlu, "Osmanlı Felsefe-Bilim Dünyasının Arkaplanı Olarak Semerkand Matematik-Astronomi Okulu", *DİVÂN İlmî Araştırmalar* 1/14 (2003), 1-66

⁵³ Osmanlıda matematik ilimlerin İstanbul ayağı hakkında detaylı bilgi için bk. Elif Bağa, "Osmanlı Klasik Döneminde İstanbul'da Matematik İlimler", *Bilimname* 2/45(2021), 79-119.

geometri, astronomi) etkin ve zirve eserlerini okutması, Âmid'in Osmanlı'nın doğusundaki ilim havzalarının merkezlerinden biri olduğuna dair önemli deliller sunmaktadır. Âmid'deki bu tahsil dönemi, Ahıskavî'nin ilmî inşa süreci dikkate alınarak okunduğunda Kars, Ahıskavî'de dil ilimleri, dinî ilimler ve felsefî/metafizik ilimlerini inşa ederken; Âmid din ilimlerinin pekiştirilmesinin yanında özellikle mantık ve riyâzî (matematik) ilimlerinin inşa sürecini oluşturmaktadır.

İlim yolunda kendisini bir şehirle sınırlandırmayan Ahıskavî adeta kendi başını yreten bir arı misâli farklı bahçelerin çeşitli gözde çiçeklerine konmuş, farklı şehirlerin çeşitli âlimlerinden bolca istifade etmiştir. Öyle ki meşakkatli olmasına rağmen coğrafyanın birbirinden uzak farklı topraklarına gitmekten yorulmamıştır. Bu amaçla da Âmid'deki derslerinden sonra Kahire'ye gitmek üzere 1174/1761'de hocası Seyyid Ömer el-Âmidî'nin verdiği referans mektubuyla Amid'den ayrılmıştır.

Ahıskavî bu seyahati sırasında her birinde bir müddet kaldığı Halep, Lazkiye Körfezi, Kıbrıs, Dimyat'a uğramış ve akabinde Kahire'ye ulaşmıştır. Halep'te kaldığı dönemlerde el-Müderriş Ali el-Kilîsî'den de bir müddet ders almayı ihmal etmemiştir.⁵⁴

Kahire'ye ulaştığında ise hocası Buzcuzâde Seyyid Ömer b. Hüseyin el-Âmidî ile aynı mecliste Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'den birlikte ders alıp mezun olmuş ve beraber icazet almış olan Abdüsselâm el-Erzincânî'den de (ö. 1192/1778) ders almaya başlamıştır.⁵⁵ Söz konusu referans mektubuyla ilgili Abdüsselâm el-Erzincânî'yle arasında geçen bir anısını şöyle dile getirmiştir:

“Sonra Şevvâl (Mayıs) veya Zilkâde (Haziran) ayında hicrî 1174'te (1761) Kahire'ye gitmek üzere Amid'den ayrıldım [...]. (Kahire'ye vardığımda) niyetim Mahmudiyye-yi Cedide Medresesi'nde (*el-Medresetü'l-cedîdeti'l-Mahmûdiyye*) şimdiye kadar müderriş olan eş-Şeyh Abdüsselâm er-Erzincânî'yi (bulmak) idi. O, hocamın (Ömer el-Câmidî) Ebu Saîd el-Hâdimî'nin derslerinde iken ders arkadaşıydı. Bende de hocamdan ona verilmek üzere bir mektup vardı. Sonra onu teslim ettim. O da mektuba baktığında hemen (hocamın) el yazısını

⁵⁴ Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2127), 642b.

⁵⁵ Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 583/3), 372a; Ayten, “Geçmiş ve Gelecek Arasında 'Ben': Abdullah el-Ahıskavî'nin Otobiyografisi”, 98-100.

tanıldı ve ağladı, çok mutlu oldu ve ona dua etti. Bana da çokça ikramda bulundu. (Beni medresenin hücrelerinden birine yerleştirdi.) Ben de onun ders halkasında bulundum ve ondan [...] okudum.”⁵⁶

Onun yukarıda verdiği bir bilgi özellikle dikkat çekmektedir. Diğer şehirlerde derslerinin nerede yapıldığına hiç değinmemişken o, Kâhire’de hangi medresede ders aldığını ve dahi bu sürede nerede kaldığını da açıkça belirtmiştir. Buna göre Ahıskavî Kâhire’ye geldiğinde Mahmudiyye-yi Cedide Medresesi’nde (*el-Medresetü 'l-cedîdeti 'l-Mahmûdiyye*) kalmış ve burada Abdüsselâm el-Erzincânî’den⁵⁷ dersler almıştır. Bu süre zarfında da ondan İbn Hacer el-Askalânî’nin (ö. 852/1449) *Nuhbetü'l-Fiker*’ini İmam Buhârî’nin (ö. 256/870) *Sahîh*’ini ve Molla Hüsrev’in (ö. 885/1480) *Dürerü 'l-hükkâm*’ını okumuştur.⁵⁸ Abdüsselam el-Erzincânî’nin derslerinde dikkat çeken en önemli husus onun Küçük Ahmedzâde’nin tedrisatından sonra Ahıskavî, okumalarında İslâmî ilimlere daha fazla ağırlık vermiş ve daha önce ilk bölümlerini Küçük Ahmedzâde’nin yanında okumaya başladığı *Sahîhü 'l-Buhârî* üzerine eğitimini Abdüsselam el-Erzincânî’yle tamamlamıştır. İbnü’s-Salâh eş-Şehrezûrî’nin (ö. 643/1245) hadis usûlüne dair *Mukaddime* adlı kitabının İbn Hacer el-Askalânî’nin (ö. 852/1449) tarafından yapılan muhtasarını da okumalarına dahil eden Ahıskavî hadis metinlerinde olduğu gibi hadis usûlünde de müktesebâtını arttırmıştır. Abdüsselam el-Erzincânî’den Molla Hüsrev’in *Dürerü 'l-hükkâm*’ını da okuyan Ahıskavî, Osmanlı İslâm hukuku literatürünün en önemli temsilcilerini okumalarına dahil etmiştir.

Bu derslere bakıldığında, Buzcuzade Seyyid Ömer el-Âmidî’nin Ahıskavî’yi referans mektubuyla, Kâhire’ye Abdüsselâm el-Erzincânî’nin yanına göndermesinin temel nedeni de ortaya çıkmaktadır. Kanaatimizce hocası Ömer el-Âmidî aklî ilimlerde Ahıskavî’nin yetiştiğini görüp ancak özellikle din ilimlerinden fıkıh ve hadis alanında da yetkinleşmesi için Kahire’ye yönlendirmiştir. Ahıskavî daha Kahire’ye gitmeden referans mektubuyla da onun yerini ve hocasını tayin etmiştir.

⁵⁶ Ahıskavî, *Revâmîzu 'l-a'yân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 583/3), 372a; Ayten, “Geçmiş ve Gelecek Arasında ‘Ben’: Abdullah el-Ahıskavî’nin Otobiyografisi”, 99-100.

⁵⁷ Müellifin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Akifzâde, *Kitâbu 'l-mecmû'*, 46a.

⁵⁸ Ahıskavî, *Revâmîzu 'l-a'yân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2127), 642b; (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 583/3), 371a-372a; Ayten, “Geçmiş ve Gelecek Arasında ‘Ben’: Abdullah el-Ahıskavî’nin Otobiyografisi”, 99-100.

Abdüsselâm el-Erzincânî'den icazet alan Ahıskavî, hocasının kendisi için düzenlediği mezuniyet merâsimiyle ilgili bir anısından bahsetmektedir. Anlattığına göre hocası icazet törenine Mısır'ın Hanefî ve Şâfiî ulemasının ileri gelenlerini davet etmiştir. Medresenin mescidinde tüm ulemâ, talebe ve görevlilerin hazır olduğu bir ortamda hocası uzun bir ders vermiştir. Sonrasında hazır bulunan ulemâ Ahıskavî'nin ilmî yetkinliğini ölçmek amacıyla, Ahıskavî'yle çeşitli alanlarda dakik bahisler etrafında tartışmış ve bu ortamda muhtelif münazaralar söz konusu olmuştur. Tüm ulemânın Ahıskavî'nin yetkinliğine dair kanaati sonrası hocası Abdüsselam el-Erzincânî cebinden icazet nüshasını çıkararak tüm hâzirûn önünde tamamını okumuş ve akabinde icazetini kendisine takdim etmiştir.⁵⁹

Ahıskavî Abdüsselam el-Erzincânî'den sonra muhtemelen kendisinde ekik gördüğü bir başka alana yönelmiş ve kıraat ilimlerinde eğitimine devam etmiştir. Aynı medresenin (*el-Medresetü'l-cedîdeti'l-Mahmûdiyye*) camii kısmında el-Kârî Muhammed es-Sînobî'den İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *ed-Dürre'sini* (Hûd suresine kadar) okumuş ve Seyyid Ali el-Mısırî'den de İmam Şâtibî'nin (ö. 590/1194) *Kasidetü'r-râiyye'sini* ('*Akiletü etrâbi'l-kasâ'id fî esne'l-makâsîd, eş-Şâtıbiyyetü's-suğrâ*) üzerine eğitim almıştır.

Ahıskavî otobiyografisinde bu anlatılarında ilimlerdeki inşa sürecine yer vermenin yanında hocalarından aldığı icazetlerin suretlerine (silsileye) de yer vermek suretiyle ilim geleneği ve tarihindeki yerini/rüştünü ispat etmiş ve ilimler cihetiyle insanlar/ilim adamları üzerinden kendisinin geleneğin bir parçası olduğunu da göstermeyi amaçlamıştır. Yani bir anlamda o, “işte ben Hz. Peygamber'e kadar giden bu silsilenin bir devamıyım” demiştir.

Ahıskavî'nin anlatılarında Kahire ve buranın ulemâsı ile şehrin ilmî havası hakkında önemli bilgiler vermektedir. Örneğin hocası Abdüsselâm el-Erzincânî'nin Kahire'de etkin ulemâdan olmanın yanında ve Medrese-i Mahmudiyye'de söz sahibi biridir. Nitekim Ahıskavî'nin onun vesilesiyle bu medresede kalması bunun önemli sonuçlarından biridir. Ahıskavî'nin kendi tarihinde Kahire, din ilimlerinde (hadis, fıkıh, kıraat) yetkinleşmenin şehirlerinden biri olmuştur.

⁵⁹ Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2127), 642b; (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 583/3), 371a-372a; Ayten, “Geçmiş ve Gelecek Arasında 'Ben': Abdullah el-Ahıskavî'nin Otobiyografisi”, 100-101.

Abdullah el-Ahıskavî'nin Buzcuzâde Ömer el-Âmidî'den üç tarikle aldığı ica-zette, her üç tarihte de üzerinden dahil olduğu silsilenin 18. ve 19. yüzyıl Osmanlı ilim geleneğinin zirvelerinden olan İsmâil Gelenbevî (ö. 1205/1791), Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi'nin (ö. 1253/1838) de hocası olan meşhur Osmanlı âlimi, fakih ve mutasavvıf Ebû Saîd el-Hâdimî'ye (ö. 1176/1762)⁶⁰ dayanması onun beslendiği güçlü ilmî geleneği açıkça göstermektedir. Nitekim o, Kahire'de iken diğer bir hocası olan Abdüsselâm el-Erzincânî (ö. 1192/1778)⁶¹ üzerinden de Ebû Saîd el-Hâdimî'den gelen ilmî silsileye dahil olmuştur.⁶²

Bunun yanında Ebû Said el-Hâdimî'nin yetiştirdiği talebeler eliyle Osmanlı ilim geleneğine sağladığı katkı ve onun etkisini de gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla bir şehrin insanı (el-Hâdimî) bulunduğu şehirde farklı coğrafyadan talebeleri/insanları yetiştirip bu inşa sürecini farklı şehirlere giderek yeniden başlatmaları insan ve şehrin ehemmiyetini ikili ilişkisini ortaya koymaktadır. Ayrıca Ahıskavî'nin anlatılarında farklı coğrafyaya dağılmış Osmanlı ulemâsının uzakta da olsa birbirleriyle irtibatlarını tamamen koparmadığını; ilmin ve talibinin gelişmesinde yani insanın (âlimin) inşa sürecinde birbirleriyle irtibatı canlı tutup bu vesileyle talebeleri himaye ettiğini de görmekteyiz. Özetle söylemek gerekirse Ahıskavî'nin ilmî inşa edilmiş sürecinde Kars, Âmid ve Kahire en etkin role sahip şehirler olmuş, Erzurum, Halep gibi şehirler ise daha az katkı sunmuşlardır. Eğitiminde Kars, Halep, Erzurum süreci tek bir hocanın merkezinde gelişirken, Âmid ve Kâhire süreci ise oldukça çeşitli hocaların etkin olduğu bir dönemdir. Buna göre bu süreci şöyle gösterebiliriz:

⁶⁰ Mustafa Yayla, "Hâdimî Ebû Said", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/24-26.

⁶¹ Murtaza Muhammed b. Muhammed ez-Zebidî, *el-Mu'cemü'l-muhtas*, haz. Nizam Muhammed Salih Ya'kubî – Muhammed b. Nâsır el-Acemî (Beyrut: Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 2006/1427), 406. Akifzâde Abdürrahim Efendi, Abdüsselâm el-Erzincânî'nin 1170/1755 tarihinde vefat ettiğini belirtmiştir. Ancak Ahıskavî'nin otobiyografisinde verdiği bilgilere göre bu tarihin doğru olması mümkün değildir. Nitekim *el-Mu'cemü'l-muhtas* adlı kitabında Abdüsselâm el-Erzincânî'ye müstakil bir başlık açan Murtaza ez-Zebidî (ö. 1205/1790) Abdüsselâm el-Erzincânî'nin 6 Cemaziyelevvel 1192 (2 Haziran 1778) tarihinde salı günü vefat ettiğini açıkça belirtmiştir. Abdüsselâm el-Erzincânî'nin hayatıyla hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Akifzâde, *Kitâbu'l-mecmû'*, 46a; Murtaza ez-Zebidî, *el-Mu'cemü'l-muhtas*, 405-406.

⁶² Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 583/3), 372b; Ayten, "Geçmiş ve Gelecek Arasında 'Ben': Abdullah el-Ahıskavî'nin Otobiyografisi", 98-99.

Şehir	Hoca	Alan
Kars	İsmâil el-Berküşâdî	Dil İlimleri, Fıkıh Usûlü, Hadis Usûlü, Tefsir, Kelâm (Usûlü'ddîn), Mantık, Felsefe
Erzurum	Erzurum müftüsü ve el-Fâzıl Camandâr/ Camdâr	?
Âmid	el-Kâri es-Sebatu's-Seyyâre el-Âmidî	Kiraat
	Küçük Ahmedzâde Ebubekir b. Ahmed el-Âmidî	Fıkıh Usûlü, Hadis, Kelâm
	Hâfız Osman el-Âmidî	Mantık, Hendese/Geometri
	Ali b. Sun'ullâh el-Âmidî	Astronomi
	Buzcuzâde Seyyid Ömer el-Âmidî	Mantık, Matematik, Astronomi, Tefsir, Aruz
Halep	el-Müderriş Ali el-Kilîsî	?
Kâhire	Abdüselâm el-Erzincânî	Hadis, Fıkıh
	Seyyid Ali el-Mısırî	Kiraat
	el-Kârî Muhammed es-Sinobî	Kiraat

Tablo 1: Ahıskavî'nin Çeşitli Şehirlerde İstifade Ettiği Hocalar ve Eğitim Gördüğü Alanlar

İnşa Ediş Süreci: Tedris ve Telif Döneminin Şehirleri-Kurumları

Ahıskavî tedris dönemine de ayrıntılı yer vermekle birlikte, bu dönemini tahsil dönemi kadar yoğun anlatmamıştır.

İstanbul-Saraybosna: Tedris ve Telif

a) İstanbul: İlk Tedris Dönemi:

"[...] Kahire şehriden çıktım. İstanbul'a (Kostantiniyye) (gitmek) istiyordum. (Çünkü) hocaların hocası (Şeyhü'l-meşâyih) el-Müftî (Ebu Saîd) el-Hâdimî hayattaydı. Ve onu ziyaret etmek istedim [...]. Sonra işittim ki o, vefat etmiş. (Akabinde) İstanbul'a denizden gitmeye karar verdim. Ve Rebiülevvel 1175'te (Ekim 1761) şehre girdim [...]"⁶³

Bu satırlarla İstanbul'daki sürecinin anlatmaya başlayan Ahıskavî, İstanbul'un cami, dâru'l-hadis, kütüphane ve medrese gibi çeşitli kurumlarında verdiği dersleri ve kaleme aldığı eserleri hakkında malumat vermiştir.

Fatih Camii: İstanbul seyahatiyle birlikte artık tedris hayatına başlayan Ahıskavî

⁶³ Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2127), 643a.

kavî ilmî inşa ediliş sürecinden (tahsil) başkasının inşası sürecine geçiş yapmıştır. Önce Fatih Camii'nde dinî ilimler, dil ilimleri ve diğer alanlarda derslere başlamış ve bu derslerde talebelerle çeşitli ilimlere dair müzakereler yapmıştır. Tefsir ve hadis alanlarına yoğunluk vererek, önce Beyzâvî tefsirini okutmaya başlamış daha sonra da derslerine Keşşâf tefsirini de dahil etmiştir. Bu ilmî müzakereler döneminde sarf, nahiv, meâni, beyan, bedi' ve aruz alanlarının konuları ihtiva eden *Câmiü'l-kavâid ve şâmilü'l-fevâid* adlı eserini kaleme almıştır.

Sultan Bayezid Camii, Küçük Ayasofya Camii ve Yakınındaki Dâru'l-hadîs:

Tek bir mekânla derslerini sınırlandırmayan Abdullah el-Ahıskavî, Sultan Bayezid Camii'nde de talebelerle derslere (müzakerelere) başlamış; burada akaid ve ahlâk konularını (akâid-i ilmiyye ve tehzîbü'l-ahlak ve mesâilü'l-ame-liyye) ihtiva eden *Buğyetü's-sâil fi mâ yehtâcu ileyhi mine'l-mesâil* adında bir risale kaleme almıştır. Bayezid Camii'nden sonra derslerine Küçük Ayasofya yakınındaki Dâru'l-hadîs'de devam etmiş ve burada da fıkıh alanına dair eseri olan *Câmiü'l-fusûl fi'l-ilmeyi'l-furû' ve'l-usûl (Risâle fi'l-usûl ve'l-furû')* kaleme almıştır. Din ilimlerinin yanında tabii ilimlere dair çalışmalar da yapan Ahıskavî yine burada tıbbî usûl ve ilkeleri, hastalıkların sebepleri ve tedavi yöntemlerini konu edinen *Zübdetü'l-işâre ilâ san'ateyi't-tıbbi ve'l-kıyâfe* adlı eserini telif etmiştir. Ancak burada himmetini daha çok tefsir, hadis ve fıkıh alanına hasret etmiştir. Bu amaçla da Keşşâf tefsiriyle birlikte, Beyzâvî tefsirinin müzakerelerine başlamıştır. Akabinde Küçük Ayasofya Camii'nde de bir ders halkası açarak (meclis) Araf suresine kadar bu derslerini devam ettirmiştir.

b) Saraybosna: Ara Dönem - Müderrislik ve Müteveli Heyeti Üyeliği

İstanbul'daki ilk tedris dönemini Receb 1180'te (Ocak 1767) tarihine kadar devam ettiren Ahıskavî bu tarihten itibaren buradaki derslerine ara vermiş ve bir davet üzerine Saraybosna'ya gitmiştir. Saraybosna seyahatini de o, tahsil dönemindeki gibi farklı şehirlere uğrayıp konaklayarak gerçekleştirmiştir. Bu seyahatinde daha çok kara yolunu tercih etmiş ve Edirne üzerinden Rumeli ve Balkanlara geçiş yapmıştır. Edirne'den çıkmadan önce içerisinde otobiyografisinin de yer aldığı en meşhur eseri *Revâmîzu'l-a'yân*'ın telifi projesinin ilk sürecini başlatmıştır. Yine burada o, şehrin bazı ulema ve şeyhleriyle görüşmüştür. Bu görüşmelerin içeriği ve kiminle olduğu hakkında bilgi vermese de "onlarla aramızda, bizim için açıklaması çok uzun sürecek şeyler yaşandı" diyerek konuyu değiştirmiştir. Filibe, Üsküp şehirlerine uğrayarak buradan Saraybosna'ya geçmiştir. Saraybosna'ya geldiğinde şehrin kısa tarihine değinmiş ve buradaki

ulemâ, kadı ve talebeleri ile ilgili gözlemlerini anlatmıştır. Ona göre Saraybosna latif, mamur bir beldedir. Büyük cami ve medreseleri, âlimleri, kadıları ve talebeleri olup bunların ilme büyük bir raġbeti vardır. Yine buranın halkı selef-i sâlihînin yolu üzere itikadı sahih, ehl-i sünnetin istikametini iyi bilmektedirler. Şehir Sultan Ebü'l-feth el-Gâzi'nin (Fatih Sultan Mehmed) fetihlerinden biri olup, orada Hasan Camii ve bayram musallası vardır. Burası çevresini kuşatan yüksek daġlar arasında olup, uzunluġu yaklaşık bir yıldız saati kadar ve bir nehrin ikiye bölmesiyle aynı büyüklüktedir. Abdullah el-Ahıskavî burada iki sene kadar kalmış ve bu süre zarfında Hasan Camii ve bayram musallasında (musalla iyd/bayram namazgahı) özellikle tefsir ve hadis ilimlerinde dersler vererek, ulemâ ve talebelerle müzakerelerde bulunmuştur. Kendisinden çok memnun kalan ilim erbabı onun burada ikamet etmesi için gayret göstermiş ve bu iki camide ders vermek şartıyla mezkûr iki caminin mütevellî heyetine (meşihat) atmışlardır. Ayrıca bu dönemde *Revâmîzu'l-a'yân*'ın telifine yoğunlaşmıştır. İki sene sonunda Ahıskavî hacca gitme isteġiyle buradan ayrılmak istemiş ancak; kendisini bırakmak istemeyen ilim erbabı onun bu isteġini geri dönme şartıyla kabul etmiştir. Ahıskavî'nin geri dönmesini garantiye almak maksadıyla da Saraybosna'da kendisine ait kitap ve benzeri eşyalarını (rehin) almışlardır.⁶⁴ Bunun üzerine Ahıskavî, Cemâziyelûlâ 1182'de (Eylül 1768) hacca gitmek üzere Saraybosna'dan ayrılmıştır. Seyahatleri cihetiyle ayrı bir yeri olan hac yolculuġunu bir sonraki konuda işlemek üzere, hac dönüşü tedris sürecine deġinmek yerinde olacaktır.

c) İstanbul: İkinci Tedris Dönemi

Büyük Ayasofya Medresesi - Ayasofya Kütüphanesi - Valide Sultan Camii: Abdullah el-Ahıskavî, Zilhicce 1182 (Nisan 1769) tarihinde hacdan döndükten sonra Saraybosna'ya gitmeyip tekrar İstanbul'a yerleşmiştir. Burada el-Mevla Hâfız İsmail el-Konevî'nin (ö. 1195/1781) referansıya (himmetiyle) Büyük Ayasofya Medresesi'nde kalmış ve önce talebelerle çeşitli ilimlerde müzakerelerde bulunmuştur. Daha sonra ise bu medresede *Bezzâvî* tefsiri ve *Sahih-i Buhârî* dersleri vermeye başlamıştır. Görev yaptığı diġer kurumlarda olduġu gibi burada da telif çalışmalarını da devam ettiren Ahıskavî, Saraybosna'daki yıllarında yazmaya yoğunlaştığı *Revâmîzu'l-a'yân* adlı eserinin ilk müsved-

⁶⁴ Şeyhülislâm Ebüshakzâde Mehmed Esad Efendi'nin (öl. 1166/1753) oġlu Mehmed Şerif Efendi. Hayatı hakkında detaylı bilgi için bk. Tahsin Özcan, "Mehmed Şerif Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/531-532.

desini Büyük Ayasofya Medresesi'ndeki müderrisliği yıllarında 20-29 Zilhicce 1191 (21-28 Ocak 1778) tarihinde salı günü tamamlamıştır.⁶⁵ Buna göre zikrettiği bu bilgiler ışığında Ahıskavî'nin, 1182/1769-1191/1178 yılları arasında yaklaşık dokuz yıl Büyük Ayasofya Medresesi'nde kaldığını söylemek mümkündür. Ahıskavî Ayasofya Medresesi sürecinde olduğu gibi yine bir başka referansla kurum değiştirmiş ve Şeyhülislam Esadzâde'nin (ö. 1204/1790) tavsiyesiyle (işaret) Sultan I. Mahmud'un Ayasofya Camii'nde inşa ettirdiği Dârü'l-kütüb'de (Ayasofya Kütüphanesi)⁶⁶ Ramazan 1192'de (Ekim 1778) tarihinde hadis öğretimine başlamış ve Perşembe günleri *Sahihü'l-Buhârî* okumaları yapmıştır.⁶⁷ Sultan I. Abdulhamid'in atamasıyla birlikte 23 Cemâziyelülâ 1200'de (24 Mart 1786) Vâlîde Sultan Camii'nde (Yeni Vâlîde Camii) tefsir derslerine başlamış ve bu derslerini Receb 1203'te (Nisan 1789) Büyük Ayasofya Camii'nde tamamlamıştır.⁶⁸ Bu dönemde telif çalışmalarına da ara vermeden devam eden Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'ÿân*'nın yeniden dikte etmeye başlamış ve "muhtasar" bir nüsha halinde 29 Şevvâl 1204 (Temmuz 1790) tarihinde İstanbul Kadıköy'de bu muhtasarını tamamlamıştır. Fakat 1208/1793 tarihine kadar bu muhtasar nüshayı derkenarlara notlar ilave etmek suretiyle güncellemeye devam etmiştir.⁶⁹

Ahıskavî'nin tedris dönemleri dikkate alındığında o, genelde merkezî ve selâtin camilerde ve kütüphane gibi sayılı kimselerin girebildiği sultanlara ait etkin kurumlarda dersler vermiştir. Dersleri ise ağırlıklı olarak hadis ve tefsir alanlarında olup hadiste *Sahih-i Buhârî*, tefsirde ise *Keşşâf* ve *Bezzâvi* tefsirlerini tercih etmiştir.

Ahıskavî'nin hayatında eğitim aldığı şehirler ve müderrislik yaptığı İstanbul'daki yıllarından sonra önemli bir yere sahip olan Saraybosna, Ahıskavî'nin

⁶⁵ Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'ÿân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 583/3), 373b.

⁶⁶ Sultan I. Mahmud tarafından kurulan ve 4 Muharrem 1153 (21 Nisan 1740) tarihinde açılışının yapıldığı bu kütüphanenin tarihi, kuruluş amacı ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İsmail E. Erünsal, "Ayasofya Kütüphanesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/206-210.

⁶⁷ Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'ÿân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2127), 643b.

⁶⁸ Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'ÿân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2127), 643b.

⁶⁹ Söz konusu istinsahı ihtiva eden nüshalar için bk. Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'ÿân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2127-2128).

memleketi dışında kendisine sahip çıkan bir şehir olmuştur. Öyle ki bu şehir halkı Saraybosna'dan ayrılması durumunda onun tekrar geri dönmesini garantiye almak için eşyaları rehin alacak kadar ileri gitmişlerdir. Ancak ilginç olan şu ki Ahıskavî neden kendisini bu denli sevenlerin yanına değil de tekrar İstanbul'a dönmeyi tercih etmiştir? Kanaatimizce o, henüz ilk gençlik yıllarından yani Ahıska'dan beri İstanbul'a gitmeyi hep arzulamaktadır.⁷⁰ Dolayısıyla ilmin merkezinden uzaklaşmak istememektedir. Ayrıca İstanbul gerek yaygın bir ilmi çevreye hâkim olması açısından, gerekse de çeşitli kurumlarda daha ileri seviyede yükselebilmek açısından en önemli şehirdir. Bunun yanında Saraybosna'dan ayrılmak isteyen bir âlimin ancak özel eşyalarını rehin bırakarak bu şehirden ayrılabilmesi kendisinin çok sevildiğinin bariz bir işaretidir. Ancak bu, Ahıskavî'nin zihninde bazı tedirginlikleri de ortaya çıkarmış olabilir. Hac gibi ulvî bir dinî vazife için bile böyle aşırı bir tutum sergileyenlere karşı, acaba hiçbir gerekçe olmadan bu şehirden gitmek arzusunda olunsaydı nasıl bir durumla karşılaşılabilirdi?

Ahıskavî'nin medreselerdeki vazifeleri ve yükseliş şekilleri Osmanlı'da ilmiye sınıfı müderrislerin atanma dereceleri veya pâyelerinden farklı olduğu açıkça görülmektedir. Bununla birlikte dikkat çeken bir başka husus, Ahıskavî'nin ikinci İstanbul döneminde kurumlar arası tayinlerinde kendisine referans olan yani onu himaye edenlerin rütbesinin de gittikçe artmasıdır. Önce bir Osmanlı âliminin himmetiyle başlayan himaye süreci, sonra şeyhülislâmla ve akabinde de sultanın referansı ile yükselerek devam etmiştir. Buna göre Ahıskavî'nin başkasını inşa ediş sürecinde (tedris) Hâfız İsmail el-Konevî, Şeyhülislam Esadzâde ve Sultan I. Abdülhamid etkin olmuştur. Kanaatimizce Ahıskavî'nin bu denli güçlü bağlantılarının merkezinde Hâfız İsmail el-Konevî durmaktadır. O, Ahıskavî'nin İstanbul'daki ilk güçlü bağlantısı olmanın yanında şeyhülislâm ve sultan ile de aynı dönemde güçlü bağları olan biridir. I. Abdülhamid öncesinde yani Sultan III. Mustafa döneminde Huzur Dersleri'ne katılan sayılı ulemâdan

---

⁷⁰ Abdullah el-Ahıskavî'nin sonradan Saraybosna'ya gittiğine dair bir bilgiye erişilememiştir. Ancak yaptığımız araştırmalarda onun sonradan Saraybosna'ya tekrar gitmediği yorumunu çıkaracağımız bazı bulgulara erişilmiştir. Elimizdeki verilere göre Ahıskavî bazı özel eşya ve kitaplarını Saraybosna'da bıraktığını bilmekteyiz. Günümüzde de Bosna'daki yazma eserleri ihtiva eden Gazi Hüseyin Kütüphanesi'ndeki eserlere dair malumat veren kataloglara bakıldığında Ahıskavî'nin istinsah ettiği bazı yazma eserler inbu kütüphaneye kayıtlı olduğu tespit edilmiştir. Buna göre o, burada bıraktığı eserleri tekrar almaya gelmemiştir. Dolayısıyla da onun Saraybosna'ya gitmediğini söylemek mümkündür. Bk. *Katalog Arapskih, Turskih i Perzijskih rukopisa*, 2/330.

biridir. Ayrıca sultan onu, Reîsü'l-muallimîn olarak atamıştır.⁷¹ “Ahıskavî'nin İsmail el-Konevî ile ilk bağlantısını sağlayan etken nedir veya şahıslar kimlerdir?” sorusuna kanaatimizce yine İsmail Konevî'nin hayatından cevap bulmak mümkündür. Konevî, Ahıskavî'nin hocaları Buzcuzâde Ömer el-Âmidî ve Abdüsselâm el-Erzincânî ile çağdaş olup yine onların ortak ders hocası olan Ebû Saîd el-Hâdimî'nin de talebesidir.⁷² Bunların tahsil süreci aynı döneme denk gelmektedir. Ahıskavî Kahire'deki gibi, İstanbul'a bir referans mektubuyla gittiğini belirtmemiştir ancak Konevî'nin Âmidî ve Erzincânî'ye yakınlığı üzerinden onunla irtibat sağlayıp yakınlık kurmuş olması muhtemeldir.

Manevîyâta Doğru: Hac Yolcuğu

Kaleme aldığı otobiyografisinde ilim merkezli şehir seyahatlerine yer vermekle birlikte hac maksadıyla yaptığı seyahatlerindeki şehir anlatılarına da değinerek bu seyahatlerin kendi yolculuk serüveninin bir parçası olduğuna özellikle vurgu yapmak istemiştir. Ancak asıl maksadı otobiyografisi olduğundan onu bir seyahatnâme metnine dönüştürmemek adına uğradığı şehirlere sadece kısaca değinmiştir. Öyle ki Ahıskavî bu yolculuğunu hacı merkeze aldığı bir anlatıya dönüştürerek müstakil kitapla bunu ölümsüzleştirmiştir. 25 Recep 1182 (5 Aralık 1768) tarihinde Dimaşk'ta tamamlayıp “*Akrabü'l-mesâlik fî marîfeti'l-menâsik*” adını verdiği bu kitabında hacın şartları ve nasıl yapıldığını anlatmanın yanında Harem-i Şerîf içi yapılan yolculuğu da bir fırsata dönüştürmenin imkânını konuşmuştur. Mekânların kültürel ve dinî unsurları ile geçmişini ve şimdisini de tecrübe etmeyi yolculuk sürecinin bir parçası kılmıştır. Ancak o, mekânın/şehrin yanında oradaki her iki dünyanın insanına da ehemmiyet göstermiştir. Onun otobiyografisinde “özne, vakıa, mekân ve zaman” unsurları birbirinden ayrılmadan oldukça detaylıca işlenmiştir.

Hicaz seyahatleri Ahıskavî'nin ve dahi babasının hayatında önemli bir yere sahiptir. “Sîrû tesihhu” ve “Sîrû tefirruhû: seyahat edin sıhhat bulun, seyahat edin ferah bulun” hadisinin zuhur ettiği babası Muhammed ed-Dağîstânî babasının ikinci evliliği sonrasında üvey anne ve üvey kardeşleri arasındaki sıkıntılardan

⁷¹ Murâdî, *Silkü'd-dürrer fî a'yâni'l-karni's-sâni aşer*, 1: 258; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, haz. Nuri Akbayar, sad. Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 3/821; İbrahim Bayram “Teklif-i Mâ Lâ Yutâk” Risalesi Bağlamında İsmail Konevî'nin Teklif Anlayışı”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47 (Aralık-December 2019), 140-142.

⁷² Murâdî, *Silkü'd-dürrer fî a'yâni'l-karni's-sâni aşer*, 1: 258

babasının yanına Hicaz'a firar ederek kurtulmuştur. Ancak asıl amacı mekân/şehir değiştirmektir. Çocuk olması nedeniyle babasının yanına ve kutsal bir bölge olması nedeniyle de Hicaz'a yola koyulmuştur. Kendisini darlayan şehrin insanlarından yine kendisini kurtaracak başka bir şehre yolculuk etmiştir. Ahıskavî de onlarca şehir gezip onlardan türlü şekilde istifade etmekle birlikte kutsal topraklardaki huzuru arayan biridir. Öyle ki o, Saraybosna'da iken tüm eşyalarını bırakıp bu topraklara gelmeyi arzu etmiştir. Babası Dağıstânî de bunun farklı da olsa benzer bir durumunu yaşamıştır. Onun gözündeki mekânların en şerefli elbette ki harem-i şerîftir. *Şerefü'l-mekân bi'l-mekân*'in en büyük örneği olan bu topraklar ziyarete layık en önemli topraklardır ki bu yönüyle Allah, gücü yeten müminlere farz kılmıştır.

Abdullah el-Ahıskavî bu emre uyarak, Cemâziyelülâ 1182'de (Eylül 1768) tarihinde hac yolculuğunun ilk adımlarını atmıştır. Saraybosna'dan ayrılarak Tuna nehri üzerinden Belgrad, Vidin, Ruscuk ve Varna Körfezi'ne oradan da Karadeniz üzerinden İstanbul'a geçmiştir. Yolculuk esnasında ilmî faaliyetten uzak kalmamış ve İbrahim sûresinin tefsirine kadar ilimle meşgul olmuştur. İstanbul'a geldiğinde yine yanına yol arkadaşı/himaye bulmuş ve Kudüs kadısı Kahvecizâde'yle (Ahmed Efendi)⁷³ beraber İstanbul'dan çıkmışlardır. Deniz yoluyla Yafa körfezi üzerinden Remle ve diğer Filistin şehirlerine uğramıştır. Kudüs'e giderek burada bir ay kadar kalmış ve Nakîbüleşrâf Abdüllatif ile görüşmüştür. Ahıskavî ayrıca bu sürede Hz. Musa, Hz. Dâvud, Hz. Üzeyr, İsmoil (Samuel) ve Hz. Lut (a.s.) ve diğer peygamberler ile bazı sahabe kabirlerini ziyaret etmiştir. Birkaç gün kaldığı Halîliye şehrindeki Hz. İbrahim ve eşi Hz. Sare, Hz. İshak, Hz. Yakub ve eşi ile Hz. Yusuf'un kabirlerini de ziyaret etmiştir.⁷⁴ Bu esnada Kudüs'teki Mescidü'l-Aksâ ve Câmîü's-Sahra'da, Kudüs ve Şâm'ın mezarları ve haccın menâsiki hakkındaki *Akrabu'l-mesâlik fi ma'rifeti'l-menâsik* adlı eserini kaleme almıştır.⁷⁵

⁷³ Tespitlerimize Ahıskavî'nin Kahvecizâde olarak bahsettiği kişi Kahvecizâde Ahmed Efendi olmalıdır. Kaynaklarda Seyyid ve müderris olduğu belirtilen Kahvecizâde Ahmed Efendi, tam da Ahıskavî'nin belirttiği tarihe de uygun olarak Kudüs seyahatinden (Cemâziyelülâ 1182/Eylül 1768) birkaç ay önce Rebîyülevvel 1182'de (Temmuz-Ağustos 1768) Kudüs mollası (kadısı) olmuş ve daha sonra burada vefat etmiştir (bk. Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, 1: 180).

⁷⁴ Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 532/3, 373a); (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2127), 643b.

⁷⁵ Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 532/3, 373a); (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2127), 643b.

20-29 Recep 1182'de (1-9 Aralık 1768) Dımaşk'a gitmek üzere Kudüs'ten ayrılan Ahıskavî, Dımaşk müftüsü ve Dımaşk-Süleymaniye Medresesi müderrisi Şeyh Muradzâde Ali⁷⁶ ve Ali ed-Dağistânî ile görüşmüş; Şeyh Muradzâde Ali'nin şehirdeki meşhur fıkıh meclislerine dahil olmuştur. Oradan Medâin-i Salih'e geçmiş bu yolculuk esnasında çeşitli makam ve kabir ziyaretlerini devam etmiştir. Son olarak da buradan Mekke ve Medine'ye giderek hac vazifesini yerine getirmiştir. Medine'de üç gün kalarak, tekrar İstanbul'a dönüş için yola çıkmıştır. Diğer seyahatlerinde olduğu gibi İstanbul'a dönüş güzergâhını açıkça belirten Ahıskavî önce Dımaşk'a geçmiş ve burada birkaç gün kalmıştır. Buradan Lübnan, Beyrut ve Şam'ın sahil bölgelerine uğrayarak Kıbrıs adasına ulaşmıştır. Gittiği her şehrin önemli insanların kabirlerini ziyaret etmeyi vazife bilen Ahıskavî burada (Hz. Peygamber'in süt halası) Ümmü'l-Haram'ın kabrini ziyaret ettikten sonra tekrar deniz yoluyla İstanbul'a geçmiş ve yukarıda değindiğimiz ikinci tedaris dönemine başlamıştır.⁷⁷

Sonuç Yerine

Abdullah el-Ahıskavî *Revâmîzu'l-a'yân*'ındaki otobiyografisinden hareketle onun hayatında özellikle talebelik yılları ile sonraki sürecinde insan ve şehrin rolünü ve bu iki unsurun bu süreçte ne denli etkin olduğu görülmektedir. O, bu süreçte oldukça zengin bir coğrafyayı görme imkânı bulmuş ve gittiği her yerde orayla bir şekilde bir bağ kurmaya yani bir anı oluşturmaya çalışmıştır. Bu anılarında da oranın insanlarıyla özellikle de ilim adamları ve din büyükleri merkezde durmaktadır. Abdullah el-Ahıskavî otobiyografisiyle merkezde kendi kronolojik tarihini/inşa sürecini yazarken bu süreçte etkin olan insan ve şehirleri de göz ardı etmiş/edememiştir. Çünkü bu iki unsurdan (insan ve şehir) bağımsız insanın tarihini yazmak mümkün değildir. Ahıskavî'nin otobiyografisinin bazı benzer örneklerinden ayrılan yanı, onun sadece kendi tarihini değil, serüvenindeki coğrafya (şehirler) ve bazı önemli insanlarına da değinerek onların tarihlerinin de yazımına katkıda sağlayacak bilgiler vermesidir.

Yolculuk güzergâhlarında kara yolunu tercih etmenin yanında deniz yoluyla da oldukça fazla seyahatler yapmıştır. Örneğin Âmid'den Kahire'ye geçiş güzergâhında Halep'ten Filistin toprakları üzerinden karadan geçmek yerine,

⁷⁶ Kısa hayatı hakkında bk. Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, 1: 263.

⁷⁷ Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 532/3), 373a; (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2127), 643b.

deniz yoluyla Lazkiye Körfezi, Kıbrıs, Dimyat'a uğramış oradan Kahire'ye karadan değil de yine Nil nehri üzerinden geçiş yapmıştır. O, Kahire'den İstanbul'a geçişinde de güzergâh olarak deniz yolunu tercih etmiştir. Ancak bu yolculukta uğradığı şehirleri zikretmemiştir. Güzergâhında deniz yolunun kullanıldığı en yoğun kısım ise hac yolculuğudur. Saraybosna'dan Mekke-Medine'ye geçiş ve oradan tekrar İstanbul'a dönüşte deniz yoluyla seyahat etmiştir. Balkanlar'dan Tuna nehri üzerinden Varna Körfezi'ne ve Karadeniz üzerinden İstanbul'a oradan ise Yafa körfezine oradan Mekke-Medine'ye geçiş yapmıştır. Dönüşte ise Şam'ın sahil bölgelerine uğrayarak Kıbrıs adasına oradan da İstanbul'a geçmiştir. Ahıskavî, "ne için seyahat: şehri mi yoksa insanı mı görmek amaç?" sorusuna anlatılarda net cevaplar vermektedir. Buna göre onun seyahatlerinin merkezinde "insan" durmaktadır. Bu o denli güçlüdür ki, "hayatta olan insan"dan da öteye geçerek dünyadan dâr-ı bekaya göçenlere -yani bizce şehrin asıl sahiplerine- de özellikle ilgi duymuştur. Hicaz'a (Mekke ve Medine) seyahati her ne kadar doğrudan şehre dönük bir amaç gibi görünse şehir temsiliyet makâmı olduğunda, burada da seyahatteki amaç aslında Allah ve rasûlü Hz. Muhammed ile ashâb-ı kirâmadır. Nitekim bu yolculuk esnasında uğradığı şehirlerdeki kabirlere yaptığı ziyaret bunu desteklemektedir. Genel olarak klasik otobiyografi yazım tarzında görüldüğü üzere olaylarda zaman, mekân ve insan unsurunu sadece kendisi için kullanmamış, aile üeleriyle ilgili anlatılarında da bunlara özellikle vurgu yapmıştır. Özellikle ilmî serüvene mâtuf yazılan otobiyografilerin çoğunda aile üeleriyle ilgili anlatılar konunun maksadı dışına çıkılmadan zikredilir. Ancak Ahıskavî aile üelerine dair anlatılarına kısaca değinmemiştir.

Kaynakça

- Ahıskavî, Abdullah. *Revâmîzu'l-a'yân*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi 583/3, 368a-373b.
- Ahıskavî, Abdullah. *Revâmîzu'l-a'yân*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2127, 641b-644a.
- Ahıskavî, Abdullah. *Câmîü'l-fusûl*. Medine: Arif Hikmet Bey Kütüphanesi, (2) 80/217, 62a-76a. (müellif hattı).
- Ahıskavî, Abdullah. *Akrabu'l-Mesâlik*. Medine: Arif Hikmet Bey Kütüphanesi, (3) 80/217, 83a-142b. (müellif hattı).
- Ahıskavî, Abdullah. *Mirkâtü't-Tarîkati'l-Muhammediyye*. Medine: Arif Hikmet Bey Kütüphanesi, (1) 80/217, 2a-59b. (müellif hattı).
- Ahıskavî, Abdullah. *Risâle fi Beyâni mâ yeteallaku bi'l-musâfir*. Medine: Arif Hikmet Bey Kütüphanesi, (1) 80/217, 77a-80b. (müellif hattı).
- Amasyevî (Amasyalı). Akifzâde Abdürrahim Efendi. *Kitâbü'l-Mecmû' fi'l-meşhûdi ve'l-mesmû*. İstanbul: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, 2527, 1b-114b.
- Ayten, İbrahim Halil. "Geçmiş ve Gelecek Arasında 'Ben': Abdullah el-Ahıskavî'nin Otobiyografisi." *Ceride* 1/1 (Haziran/June 2023), 64-128.
- Ayten, İbrahim Halil. "İlhanlılar'dan Osmanlı'ya er-Risâletü'ş-Şemsiyye Geleneği ve Osmanlı'da Şemsiyye Okumaları". *Osmanlı'da İlm-i Mantık ve Münâzara* içinde. ed. Mehmet Özturan vd. İstanbul: İSAR Yayınları, 2021, 55-129.
- Bağa, Elif. "Osmanlı Klasik Döneminde İstanbul'da Matematik İlimler". *Bilimname* 2/45(2021), 79-119.
- Bağdatlı, İsmâil Paşa. *Hediyetü'l-ârifin esmâ ü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*. nşr. Kilisli Muallim Rifat – İbnülemin Mahmud Kemal. 1. Cilt. İstanbul: 1951-55.
- Bağdatlı, İsmâil Paşa. *Hediyetü'l-ârifin esmâ ü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*. nşr. İbnülemin Mahmud Kemal – Avni Aktuç. 2. Cilt. İstanbul: 1951-55.
- Bağdatlı, İsmâil Paşa. *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl'alâ Keşfi'z-zunûn*. nşr. Kilisli Muallim Rifat – Şerefeddin Yalçkaya. İstanbul, 1945-47.
- Baltacı, Cahit. "Abdullah Ahıskavî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/80-81. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Bayram, İbrahim. "Teklif-i Mâ Lâ Yutâk" Risalesi Bağlamında İsmail Konevî'nin Teklif Anlayışı". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (Aralık-December 2019), 137-179.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Ali Emîri III. Osman. [AE.SOSM.III]. No. 37.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Ali Emîri III. Osman. [AE.SOSM.III]. No. 93.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Ali Emîri III. Mustafa. [AE.SMST.III]. No. 26.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der arabischen Litteratur Supplementband*. 1-3 Cilt. Leiden: E.J. Brill, 1937-42, 2/674.
- Can, Betül. "16.-19. Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinin Otobiyografileri ve İcâzetnâmeleri Işığında Osmanlı Medrese Eğitiminde Arapçanın Yeri". *Osmanlı'da Ulûm-i Arabiyye*. ed. Ali Bulut vd. İstanbul: İSAR Yayınları, 2021, 451-452.
- Dobrca, Kasım. *Katalog Arapskih, Turskih i Perzijskih rukopisa: Gazi Husrev-Begova Biblioteka u Sarajevu/Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian manuscripts: The Ghazi Husrev-Bey*

- Library in Sarajevo. haz. (obradio). 2. Cilt. London: Sarajevo: Gazi Hüsrev-Begova Biblioteka, 2000.
- Emîrî, Ali. *Mir'âtu'l-fevâid fi terâcimi meşâhiri Âmid*. ed. İbrahim Çapak. haz. Günay Kut vd. Cilt 1-2. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Erünsal, İsmail E. "Ayasofya Kütüphanesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/206-210. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Fazlhoğlu, İhsan. "Osmanlı Felsefe-Bilim Dünyasının Arkaplanı Olarak Semerkand Matematik-Astronomi Okulu". *DİVÂN İlmi Araştırmalar* 1/14 (2003), 1-66.
- Fazlhoğlu, İhsan. "Şehir Tarihi Çalışmalarında Yazma Eserlerden Nasıl İstifade Edilebilir?". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/6 (2005), 517-526.
- İzgi, Cevat. *Osmanlı Medreselerinde İlim: Riyazi İlimler*. Cilt 1. İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.
- Kafadar, Cemal. "Ben ve başkaları: On yedinci yüzyıl İstanbulu'nda bir dervişin güncesi ve Osmanlı edebiyatında birinci ağızdan anlatılar". *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*. İstanbul: Metis, 2010.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-mü ellifin: Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*. Cilt 1-15. Dımaşk: 1376-81/1957-61.
- Mehmed Tâhir, Bursalı. *Osmanlı Müellifleri*. haz. A. Fikri Yavuz – İsmail Özen. 1. Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, 1972-75.
- Özcan, Tahsin. "Mehmed Şerif Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/531-532. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Özdemir, Abdurrahman. "Aruz İlmî". *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri: Tarih ve Problemler*. ed. İsmail Güler. 357-424. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Sezen, Tahir. *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Yayınlar, 2017.
- Süreyya, Mehmed Sicill-i Osmânî. haz. Nuri Akbayar. sad. Seyit Ali Kahraman. Cilt 3. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Yayla, Mustafa. "Hâdimî Ebû Said". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/24-26. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- ez-Zebidî Murtaza Muhammed. *el-Mu'cemü'l-muhtas*. haz. Nizam Muhammed Salih Ya'kubî – Muhammed b. Nâsır el-Acemî. Beyrut: Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 2006/1427.

Tablo 1: Ahıskavî'nin (inşâ sürecinde) hayatında etkili olan şehirler ve kendisine türlü konularda yardımcı olan veya onu himaye eden insanlar

İnsan	Şehir	Zaman	Etkisi
Kelimecî Efendi: Ahmed b. Şah Hüseyin	Ahıska	1138-1140	Himaye-Referans: Abdullah el-Ahıskavî'nin babası Muhammed ed-Dağıştanî'yi himaye ederek Abd Kethüda ile tanıştırdı.
Abd Kethüda	Ahıska: Urpala/Orpala	1138-1148 (?)	Himaye: Orpala'da babasının imamlık vazifesi verildi ve ikameti için bir ev yapılarak bir hanımla evlendirildi.
Vezir Yusuf b. İshak Paşa et-Tiflisî	Ahıska: Urpala/Orpala	1149-1153 (1737-1741)	Himaye: Ahıskavî'nin çocukluk yıllarında babasının hâmisî. - Maişet ve eğitim konusunda Ahıskavî ve tüm aileye (anne-baba vd.) destek verdi.
Vezir Yusuf b. İshak Paşa et-Tiflisî	Ahıska: Urpala/Orpala	1153-1156/1741-1744	Himaye: Ahıskavî'nin babasının vefatı sonrası çocukluk yıllarının hâmisî - Maişet ve eğitim konusunda Ahıskavî ve tüm aileye (anne-baba vd.) destek verdi.
İsmail el-Berkuşâdî	Ahıska >> Batum >>Kars: Hocazâde Camii (?)	Şevvâl 1164 (Eylül 1751)-Muharrem 1172 (Eylül 1758)	Tahsil: Derslerine dahil oldu. İcazet aldı.
el-Fâzıl Camandâr/ Camdâr	Kars>> Diyarbakır>> Erzurum: Calikla/Kalikala	Safer 1172 (Ekim 1758)	Tahsil: Derslerine dahil oldu.
Küçük Ahmedzade Ebu-bekir b. Ahmed el-Âmidî	Erzurum >>Âmid	Safer 1172 (Ekim 1758) -Şevvâl 1174 (Mayıs 1761)	Tahsil: Derslerine dahil oldu. İcazet aldı.
Hâfız Osman el-Âmidî;	Âmid	Safer 1172 (Ekim 1758) -Şevvâl 1174 (Mayıs 1761)	Tahsil: Derslerine dahil oldu.
Ali b. Sun'ullâh el-Âmidî	Âmid	Safer 1172 (Ekim 1758) -Şevvâl 1174 (Mayıs 1761)	Tahsil: Derslerine dahil oldu.
Buzcuzade Ömer el-Câmidî el-Âmidî	Âmid	Safer 1172 (Ekim 1758) -Şevvâl 1174 (Mayıs 1761)	Tahsil-Referans: Derslerine dahil oldu. İcazet aldı. Kahire'deki eş-Şeyh Abdüsselâm er-Erzincân'dan ders alınması için referans mektubu yazdı.

el-Kâri es-Sebatu's-Seyyâre el-Âmidî	Âmid	Safer 1172 (Ekim 1758) -Şevvâl 1174 (Mayıs 1761)	Tahsil: Derslerine dahil oldu.
eş-Şeyh Abdüsselâm er-Erzincân	Kahire: Mahmudiyye-i Cedîde Mederesesi	1174/1761-Rebîülevvel 1175 (Ekim 1761)	Tahsil: Derslerine dahil oldu. İcazet aldı.
Seyyid Ali el-Mısrî'den	Kahire:	1174/1761-Rebîülevvel 1175 (Ekim 1761)	Tahsil: Derslerine dahil oldu.
el-Kâri Muhammed es-Sî-nobî'den	Kahire:	1174/1761-Rebîülevvel 1175 (Ekim 1761)	Tahsil: Derslerine dahil oldu.
Kudûs kadısı Kahvecizâde (Ahmed Efendi)	Saraybosna-Hicaz	Cemâziyelülâ 1182'de (Eylül 1768)	Hac Yolculuğu/Yol arka-daşlığı.
el-Mevla Hâfız İsmail el-Konevî	İstanbul: Büyük Ayasofya Medresesi	1182/1768	Himaye/Referans-Tedris: Hâfız İsmail Efendi'nin himmetiyle müderrislik payesi aldı.
Şeyhüsilam Esadzâde	İstanbul: Dâru'l-kütüb'de (Ayasofya Kütüphanesi)	Ramazan 1192 (Ekim 1778)	Himaye/Referans-Tedris: Şeyhülislamın tavsiyesiyle (işaret) hadis öğretimine başladı.
I. Abdülhamid	İstanbul: Yeni Vâlide Camii	23 Cemâziyelülâ 1200'de (24 Mart 1786)	Himaye/Referans-Tedris: Sultan I. Abdülhamid'in tavsiyesiyle (işaret) hadis öğretimine başladı.
el-Hac Hasan Efendi	İstanbul	Şâbân 1195 (Ağustos 1781)	Aracı/referans: Eşi Zeyneb binti Hüseyin el-Gürçî'nin amcası. Onun amcası ve-silesiyle Ahîskavî Zeynep ile tanıştı ve evlendi.

Tablo 2: Abdullah el-Ahîskavî'nin gördüğü şehirler/mekânlar

Bölge	Şehirler	Dönem
Gürcistan Bölgesi	Ahıska: Orpala, Uzğur; Ahılkelek	Çocukluk yılları
Şam/Suriye	Dimaşk: Salihiyye	Çocukluk yılları
Doğu-Anadolu	Kars: Hocasade Camii (?)	Tahsil dönemi
Doğu-Anadolu	Erzurum	Tahsil dönemi
Güneydoğu Anadolu	Âmid	Tahsil dönemi
Mısır	Kahire: Mahmudiyye-yi Cedîde Camii	Tahsil dönemi
Marmara	İstanbul: Fatih, Edirne	Tedris dönemi
Balkanlar	Makedonya: Üsküp Bulgaristan: Filibe	Saraybosna yolculuğu

Balkanlar	Bosna-Hersek: Saraybosna	Tedris
Balkanlar	Tuna Nehri üzerinden: Belgrad, Vidin, Ruscuk ve Varna Körfezi	Hac yolculuğu: Gidiş
Filistin	Yafa körfezi üzerinden: Remle ve Filistin. Kudüs: Hz. Musa, Hz. Dâvud, Hz. Üzeyr, İsmoil (Samuel) ve Hz. Lut (a.s.) ve diğer peygamberler ile bazı sahabe kabirleri. Halîliye: Hz. İbrahim ve eşi Hz. Sare, Hz. İshak, Hz. Yakub ve eşi ile Hz. Yusuf'un kabirleri.	Hac yolculuğu: Gidiş
Şam/Suriye	Dımaşk	Hac yolculuğu: Gidiş
Hicaz	Medine: Medâin-i Salih	Hac yolculuğu: Gidiş
Hicaz	Mekke, Medine	Haccın menâsiki
Şam/Suriye	Dımaşk ve Şam sahilleri	Hac yolculuğu: Dönüş
Lübnan	Beyrut	Hac yolculuğu: Dönüş
Akdeniz	Kıbrıs adası: Ümmü'l-Haram'ın kabrini ziyaret	Hac yolculuğu: Dönüş
Marmara	İstanbul: Fatih	Tedris dönemi
Marmara	İstanbul: Kadıköy	Tedris dönemi: Kadıköy'de yaşam.
Marmara	İstanbul: Kadıköy	Vefat: Kuyubaşı'nda Ayrılıkçeşmesi Mezarlığı

Ek 1:

Abdullah el-Ahıskavî'nin Buzcuzade Seyyid Ömer el-Âmidî'den Âmid'de aldığı icazetin metni

(Bk. İstanbul: Süleymani Ktp., Halet Efendi nr. 583/3, 371a-372a)

بسم الله الرحمن الرحيم

سبحان من جعل العلماء ورثة الأنبياء وجعل مدادهم أفضل من دماء الشهداء، فحمدته على ما وفقنا لتصريف المباني على النحو الصحيح، ومكننا لإيضاح المعاني بالمنطق الفصيح. ونشكره على ما أرشدنا بآداب المناظرة في الكلام إلى الحق والصواب. وخصصنا بأفهام الخطاب في فصول وأبواب. ونصلي على من هو منبع التفسير والحديث والحكمة الإلهية ومجمع الأصول والفروع والأخلاق الجميلة الطبيعية وعلى آله وأصحابه الراضين المستنبطين لجزيئات العلوم ووكلياتها من علومه الدقيقة عباراتها وإشاراتها.

وبعد: فيقول العبد النحيف الجامدي السيد عمر بن السيد حسين بن علي بن حسن الأمدي أنالهم الله سبحانه خيراً جزيلاً وجعل من الذين هم أهدي سبيلاً:

إن العلم أنفس ما صرفت فيه نفائس الأعمار وركب في تحصيله البراري والقفار قال الله تعالى: ﴿هل يستوي الذين يعلمون والذين لا يعلمون﴾ وقال تعالى أيضاً: ﴿إنما يخشى الله من عباده العلماء﴾ وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «من يرد الله به خيراً يفقهه في الدين» رواه البخاري ومسلم. وقال عليه الصلاة والسلام أيضاً: «وفضل العلم خير من فضل العبادة وخير دينكم الورع» رواه الطبراني والبزار بإسناد حسن. وقال صلى الله عليه وسلم: «من سلك طريقاً يلتمس فيه علماً سهل الله له طريقاً إلى الجنة وإن الملائكة لتضع أجنحتها لطالب [العلم] رضاء مما يصنع وإن العالم يستغفر له من في السماوات ومن في الأرض حتى الحيتان في الماء وفضل العالم على العابد كفضل القمر على سائر الكواكب وإن العلماء ورثة الأنبياء وإن الأنبياء لم يورثوا ديناراً ولا درهماً إنما ورثوا العلم فمن أخذه أخذ بحظ وافر» رواه أبو داود والترمذي وابن ماجه وابن حبان وقال علي كرم الله وجهه: إذا مات العالم ثلمت في الإسلام ثلثة لا يسدها إلا خلف منه والأحاديث في هذا الباب كثيرة.

وقد خصت هذه الأمة ببقاء الإسناد وهو من الدين ولولاه لقال من شاء ما شاء ويقال: الأسانيد أنساب الكتب، هذا وإن ممن ضرب في العلم بنصيب [٤/أ] وأرجو له من الله تعالى مزيد فتح قريب الأديب الصالح الكامل واللييب المتفطن الفاضل أعني به الشيخ عبد الله الملقب بضياء الدين الأزغوري ابن محمد الطاغستاني الأواربي فإنه هجر الأهل والوطن وسافر في التحصيل مدة من الزمن.

وقد حضر بمجلس الفقير فأخذ بعضاً من النقلية والعقلية ورسائل عديدة من الرياضية فحصل لي الجزم باقتداره رواية العلوم ودرايتها وجمعه الفهوم وحراستها. ثم طلب مني الإذن والإجازة ليعقد مجلس الدرس والإفادة على ما جرت العادة عند العلماء بذلك ظناً بي أنني أهل لما هنالك فحسنت ظنه، وإن لم أكن أهلاً لأن أجاز لا بالحقيقة ولا بالمجاز وتضرعت إلى مجيب الدعوات بأن أعطاه العافية والخير والبركات وكشف عنه غطاء ما لم يكن يفهم وعلمه من العلوم ما لم يكن يعلم وجعل شجرة علمه نامية في كل آن وثمره عمله باقية إلى يوم الحشر والميزان ويسره نشر العلوم مع المستعدين من الطلبة يستفيدون منه فوق ما أملوا من الخير والبركة آمين آمين يا مجيب السائلين المتضرعين. ثم أجزت له إجازة طيبة ميمونة مباركة.

أولاً في رواية صحيح البخاري عليه رحمة الباري: حسبما أجازني العالم الرباني والعارف الصمداني الحائز بوجوه الروايات الجامع مجامع الدرايات فريد عصره

ووحيد دهره هبهات لا يأتي الزمان بمثله شيخنا الأعظم وأستاذنا الأفخم أبو سعيد محمد بن مصطفى بن عثمان الخادمي أنالهم الله تعالى بالشرف الدائم أخذاً عن والده الماجد مصطفى الخادمي عن العلامة محمد بن أحمد الطرسوسي عن الشيخ محمد بن علي الكاملي عن خير الدين الديلمي عن أحمد بن محمد عبد العلي عن والده عن شيخ الإسلام زكريا الأنصاري عن ابن حجر العسقلاني عن برهان الدين عن العلامة ابن الشحنة عن سراج الدين الزبيري عن أبي الوقت عبد الأول عن أبي الحسن عبد الرحمن الداوردي عن عبد الله السرخسي عن محمد بن يوسف الفربري عن الإمام أبي عبد الله محمد بن إسماعيل البخاري.

وثانياً في رواية صحيح مسلم: حسبها أجاز لي أيضاً شيخي المزبور عن والده المغفور عن الشيخ علي بن عمر الأره كيلى عن الحافظ أبي عبد الله عن مبارك بن علي الصاحبى عن محمد بن الفضل الغراوي عن عبد الغافر بن محمد الفارسي عن أبي أحمد محمد بن عيسى بن عمر الجلودى عن أبي إسحاق إبراهيم بن محمد بن سفيان عن الحافظ مسلم بن الحجاج القشيري بسندهما إلى النبي الأكرم والحبيب المحترم صلى الله عليه وسلم.

وثالثاً في سائر العلوم عقلها ونقلها أصولها وفروعها: حسبها أجاز لي أيضاً أستاذنا الخادمي عن والده عن محمد الطرسوسي عن والده أحمد الطرسوسي عن أحمد بن حيدر الكردي عن محمد الشرويني عن أحمد المنجلي عن ميرزا مخدوم مولانا ميرزا جان الشيرازي عن خواجه جمال الدين عن المحقق الدواني عن محيي الدين عن سيد المحققين أبي الحسن علي الملقب شريف الدين الجرجاني عن مبارك شاه عن قطب الدين الرازي عن العلامة الشيرازي عن عمر الكاتبى عن فخر الدين الرازي عن محمد الغزالي عن إمام الحرمين عن والده عن الإمام أبي الطيب عن أبيه محمد بن سليمان الصعلوكي عن إبراهيم المرزوي عن أبي العباس أحمد عن أبي القاسم عثمان عن أبي إبراهيم إسماعيل عن الإمام أبي عبد الله محمد بن إدريس الشافعي عن الإمام محمد بن الحسن الشيباني عن إمام الأئمة وسراج الأمة أبي حنيفة نعمان بن ثابت عن حماد بن أبي سليمان عن إبراهيم بن يزيد النخعي عن علقمة بن زيد وأبي عبد الرحمن الأسود بن زيد وأبي عبد الرحمن عبد الله بن حبيب. والأولان أخذاً عن عبد الله بن مسعود والثالث [ب/٤] عن علي بن أبي طالب وهما عن خاتم النبيين صلى الله عليه وسلم وعلى آله الطيبين الطاهرين والحمد لله رب العالمين.

ثم لا علينا أن نلحق بوصايا عسى أن ينفعنا الله بها فنقول يا مولانا عليك بتقوى الله إذ هي نتيجة علوم الأولين والآخرين بل ثمرة بعثة الأنبياء والمرسلين، فاعتصم بالكتاب والسنة، واجتهد في العمل بعزائم الأعمال، واجتنب عن الرخص فيما عدا الضرورة على كل حال واغتنم الخلوات وتفرغ إلى رب الأرض والسماوات، واعمر رياض الذكر قبل أن يتناطح الأسنان، ويقتتل الدود على اللسان، وتشم عن ساق الجد فإن الأمر أصعب الأمور إن وعد الله حق فلا تغرنكم الحياة الدنيا ولا يغرنكم بالله الغرور. واجاهد في الليل والنهار قبل أن تكون عبرة لأولي الأبصار واترك الناس على ما هم عليه فلا تصاحبهم في غير مصلحة دينية وكن من أمر الدنيا قانعاً لا طامعاً فمن كان همته من الدنيا ما يكفيه فأقل شيء فيها يكفيه ولا تتبع الهوى فيضلك عن سبيل الهدى وتخلق بأخلاق الأخيار حتى تكون من المتقين الأبرار ولا تفت فرصة التهجد ولو ركعتين ولا فرصة الصيام ولو في كل أسبوع يومين فيإياك وإياك من ذبح الفضائل النفيسة التي أنفيت في تحصيلها عمرك العزيز فداء للذة العاجلة الفانية إذ العمر فرصة واحدة من الأزل إلى الأبد ولن تقدر على إبقائه في اليد وما تدري نفس ماذا تكسب غداً وندم الفوات لا يزول أبداً فبدأ فبدأً متكناً على أريكة النشر والإفادة وبالغ في تدقيق النظر فوق الزيادة ولا تكتف بظاهر العبادة لئلا تكون من الذين بالخضاب ويستغنون بتراخي السراب عن التروي بالشراب ولا تقعر همك على مذاكرة العلوم الآلية المتداولة كي لا تحرم من أنوار العلوم المقبولة المرغوبة وكن ذا جناحين ورجح المقصود على الآلة حتى لا تكون من الذين على أبصارهم غشاوة الغفلة وبالجملة إن ما ذكرته وإن كان قريب المنظر لكن بجد إنه بعيد المرعى فلا تجعله مجرد كتاب البركة بل اجعله أيضاً كتاب النصيحة، خذ به قوة، وتذكر به غير كرة ولا مرة، فاعمل به. ولا تنس هذا الفقير مع أساتذة ووالديه وأولاده من خالص الدعوات في الخلوات.

وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وأصحابه أفضل الصلوات. سبحان ربنا رب العزة عما يصفون وسلام على المرسلين والحمد لله رب العالمين.» انتهى صورة

الإجازة. 78

Ek 2:

Abdullah el-Ahıskavî'nin Abdüsselâm el-Erzincâni'den
Mısır'da aldığı icazetin metni

(Bk. İstanbul: Süleymani Ktp., Halet Efendi nr. 583/3, 369a-369b)

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي علم الإنسان ما لم يعلم وشرفه على كافة الأنام بما يعلم
والصلاة والسلام على أفضل من ورث العلماء وعلى آله وصحبه وأتباعهم الذين
كان مدادهم أفضل من دماء الشهداء، وبعد:

فقد أجزت الأخ العالم العامل الذي اللبيب الفاضل الكامل الوفي الحبيب عبد
الله الأقسقاوي -حفظه الله تحت لواء حبيبه الحاوي ووفقه الله لما يحب
ويرضاه وجعل آخره أولى من أولاه وجعل له ميزان قبول في الأولين ولسان صدق
في الآخرين- بأن يروي عني ما يجوز لي من جميع العلوم عقلية ونقلية أصلية
وفرعية تفسير وحديث مقدمات ومقاصد على أنه الأملعي المعمعني اللوذعي
مالك أزمة المنطوق والمفهوم يكاد زيتها يضيء ولو لم تمسسه نار، حسبما أجاز
لي الشيخ العالم الورع الكامل صاحب الكشوف والفيوضات الربانية الشيخ
أبو سعيد محمد بن مصطفى الخادمي وساق من السند والنصائح مثل ما
تقدم في الصورة المذكورة آنفاً وزيادة عليه منها، أنه قال والشيخ الوالد لمحمد
الخادمي مجاز من قبل أستاذه علي بن عمر الأركلي بالكتب الستة والمشارك
والمصاييح والترغيب والترهيب بأسانيد الكل التي يطول الكلام بذكرها، قال
وأيضاً قد أخذ الأستاذ محمد الخادمي العلوم من العلامة أحمد القازابادي
عن محمد التفسيري عن علي الكوراني وهو تلميذ الشيخ الجزري، قال وأيضاً
أخذت العلوم عن أستاذه الفاضل موسى البهلواني عن عمر الأرضرومي عن
عبد الكريم عن الأساتيد المتصلة إلى النبي صلى الله عليه وسلم.. قال وأيضاً
أجاز لي الفاضل المدقق أحمد بن چلبی عن محمد الشهير بصحقلی عن رجال
الفاضل أحمد القازابادي المتصل إلى النبي صلى الله عليه وسلم. انتهى ما كتب
لي هذا الأستاذ.

SULTANBEYLİ BELEDİYESİ

İnsan ve Şehir
akademisi

insanvesehir.net/insa/

   /insanvesehirakademisi

ISSN 3023-5340

9 773023 534005